

Промовисан 10. јубиларни, број ревије "САВИНДАН"

ДЕСЕТ ПШЕНИЧНИХ РУКОВЕТИ

"Савиндан" промовисан у Пријеполу, Н. Вароши и Београду
 Велики одзив уз присуство угледних културних и јавних радника

Као и ранијих година и прошле године је промовисана ревија "Савиндан", с тим што је овога пута постојао додатни мотив да све протекне свечаније: у знаку обележавања десетогодишњице излагања ове значајне публикације за српску духовну обнову.

Прва промоција, како и приличи, одржана је у Пријеполу, завичају клуба и саме Ревиије, у Малој сали Дома културе, која је била испуњена до последњег места. Није ни чудо: сваки број "Савиндана" већ пуну деценију с нестрпљењем се очекује и, са сваким бројем, проширује круг својих читалаца.

Било је предвиђено да о "Савиндану" говори Добрило Аранитовић, библиотекар и публициста из Шапца, али он, због снежних намета, није успео да допатује, па је послао своју беседу, коју је на промоцији прочитао Љубомир Шуљагић. О Ревиији је затим говорио уредник Милорад Веруовић.

Скоро иста слика се поновила и у Новој Вароши, на промоцији која је била изузетно посећена, и то је, вероватно, средина у којој се "Савиндан" посебно поштује, с нестрпљењем ишчекује, чита и чува.

Посебно треба истаћи успелу промоцију у Клубу војске Југославије у Београду којој су присуствовали бројни гости из пријеполског, пљеваљског, нововарошког, прибојског, белопољског краја, али и других места Старе Рашке, који живе у Београду. Међу присутнима су се наша и тако значајна имена наше науке и културе као што су академик Василије Крстић, Славенко Терзић, Мирко Васиљевић, Миодраг Живковић, Милорад Митровић, Милић Петровић и др.

Говорећи о "Савиндану", али не само о њему, Добрило Аранитовић је, у својој беседи између осталог, рекао:

"Имам ретку част, али и нимало лаку дужност, да кажем коју реч о најновијем, десетом по реду броју наше и ваше драге ревије која је у свом имену сретно здружила српском срцу тако драге речи Сава и дан, а у свом поднаслову речи које су нам насушно потребно *српска духовна обнова*. Са Светим Савом, како

кажу компетентни историчари и богослови, започело је истинско свануће, крштење и просвећење Срба. Десет бројева, попут десет пшеничних руковети са сунчаног сопотничког присоја, садевамо вечерас у један сноп коме ће, у времену пред нама, придруживати нове снопове и нове плодове духовне жетве изданици овог питомог и духоносног краја.

Савиндан је у својој досадашњој путањи покушао да између својих корица дотури свој глас до будућих покољења о збивањима која су се последњих десет година обрушила на наш род, да буде, по мери својих снага, и са свог мотрилишта, њихов хроничар, огледало, тумач и сведок. Како оних који су изну-

На промоцији ревије у Београду говорили су: (с лева на десно) проф. др Мипован Митровић, Љубомир Шуљагић, Добрило Аранитовић и Милорад Веруовић

тра растакали нашу државу, мрвили и сатирали наше умне и физичке снаге, тако и спољашњих, разоритељских покушаја попут овог најновијег током године која је иза нас. У исто време, он је настојао да буде пробуђен глас милешевског краја и ширег залеђа, глас духовне окрепе након деценија присилног атеистичког богоборства, разградилачке себичности и мржње наше лажне југословенске браће и грабежљивих балканских суседа. А будити се може само оно што је накратко уснуло, притајено, што тиња и развија се када га својим искреним наумом и прегалаштвом подстакнемо.

Говорећи даље, Аранитовић се задржао на самој Ревиији, која је својом уређивачком концепцијом, како је рекао, успела "да успостави равнотежу у присуству актуелних, савремених и оних свевремених тема, да окупи домаће, завичајне списатељске снаге, али и бројна имена српске књижевности, мисли и науке, од ученика до академика", а затим се осврнуо на неке, значајније, текстове објављене у овом броју.

Учествујући на свим промоцијама "Савиндана" у Пријеполу, Новој Вароши и Београду, његов досадашњи главни уредник Милорад Веруовић је, између осталог, рекао:

– *Окућени око Милешевског културног клуба "Свети Сава" за протеклих десет година ми нисмо на београдски начин "декларовали о Старој Србији", како то рече уважени историчар др Славенко Терзић, већ смо најконкретније у "живој пракси" на страницама ове ревије борили се за конкретне промене које реafirмују нашу српску духовну и културну баштину на овим раиким и милешевским просторима. Да токо није било питање је колико би, на пример, још каснио долазак бронзаног војводе Петра Бојовића у његов родни град под Златиаром или каква би била судбина мермерног "Белог Сава" у Пријеполу, а да не коментаришемо бесмислене блокаде око промена назива улица у неким оштинима, као што је Пријеполје... Сви Недобронамерници и све Неверне Томе нису веровали да ћемо као публикација оштинских десет година и из деишевог прехи у златије доба. Сигурношћ оштинска "Савиндана" и сталног побољшавања његовог квалитета је само ако оштинске годишњак чврсто везан за школе и школску славу – Дан Светиог Сава!*

Мени је као уреднику не мало поласкало кад сам видео да су неки листови на српском језику у Торонту далеке Канаде прештампавали текстове из "Савиндана" или када су Срби настаниени у Лондону од нас телефоном тражили дозволу да понешто из наше ревије преносе на Интернету...

У обожавању концепције и садржаја ревије настјојали смо да у њој учествују не само ућућени и квалификовани из редова интелектуалне елите, већ буквално сви узрасци и сви нештинскишеници, посебно школска омладина од основаца до академица, учитеља и свештеника, сви који креативно мисле и свешосавски раде, сви који искрено и пожртвовано делују на српској духовној и културној обнови, сви који у души и срцу носе и неђују нашу аутентичну националну културну баштину и на раиким просторима и у свим српским земљама...

Љ. Шуљагић

СРПСКЕ ХУМКЕ НА ПЕШТЕРИ

Још од најстаријих праисторијских култура људи су своје мртве сахрањивали уз одређене ритуале. Током историје људског друштва упражњавана су два основна вида укопавања покојника: скелетно сахрањивање и спаљивање.

Пре досељења на Балкан Словени су своје мртве спаљивали. Забележено је да су своје погинуле, приликом напада на Цариград 626. године, стављали на ломачу. Арапски путник Ибн Фадлан је 921. године у Русији присуствовао спаљивању једног покојника. На питање зашто то раде, добио је одговор: "Ала сте ви арапи луд народ! Ви узимљете најмилијег и најчаснијег вашег човјека, те га бацате у земљу, гдје њега гамад и црви точе. Напротив, ми мртваца спаљујемо за један трен, тако да он одмах и без икакве ставше у рај улази".

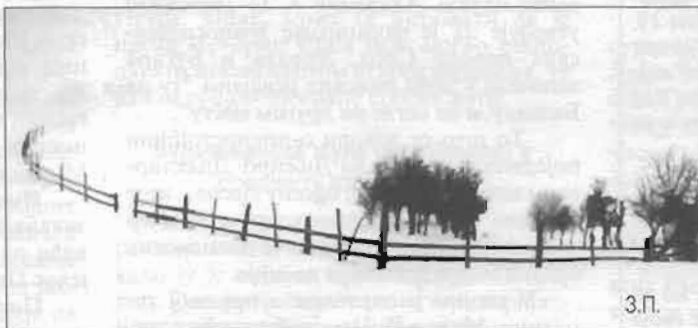
Словени су веровали да ће душа најбрже напустити тело ако се ово спали. Код њих је био јако раширен култ ватре, који се, поред спаљивања мртвих огледа и у обилатим пањеницама, као и у врховном богу Громовнику. Култ ватре се временом преобразио у култ огњишта, а замена ватре у погребном ритуалу је свећа. Жртвену ватру или ломачу означава древна реч крада. По Котљаровском словенски назив крада значи света ватра у част мртвих.

Скелетно сахрањивање је у хтонском култу било важно због очувања умрлог, како би могао да настави живот на оном свету. Спаљивање пак представља катарзу, чишћење душе од свих зала живог земаљског света. Међутим, и спаљеним покојницима се остављају сви атрибути и предмети којима се може послужити на оном свету. Тако долази до спајања два потпуно различита схватања и погледа на свет у културним и ритуалним рађањима.

О начину сахрањивања спаљених покојника код Словена, не зна се много. По Ибн Фадлану, Руси су покојнике спаљивали у чамцима грађеним специјално за ту прилику. Пепео спаљених покојника су сахрањивали под могилом (хумком) од набацане земље. Северни Руси су остатке са ломаче стављали у мали суд (урну), који су постављали на стуб поред пута. Племе Вјатича је своје мртве спаљивало и на крају XI или чак на почетку XII века. Међутим, још од IV-V века у појединим словенским срединама се јавља и скелетно сахрањивање, али се о њему као појави не може говорити пре дефинитивног примања хришћанства.

Тело умрлог из куће није изношено на врата, већ на прозор или неки други отвор, а онда је санкама одвожено до места где је припремљена ломача. Тело је са даровима полагано на ломачу и спаљивано. Пепео са ломаче је стављан на припремљену површину, у посуди или без ње. Некада је пепео са ломаче стављан и кроз насип хумке, а некад је посуда са пепелом стајала на стубу пободеном у центру хумке.

После спаљивања и полагања пепела, држала се даћа за коју су јела припремана у керамичким лонцима, који су после обреда ломљени и бацани у насип хумке. Уколико је покојник био важна личност, организована је посебна свечаност звана тризна. Словени су, без обзира на спаљивање умрлих, веровали у загробни живот о чему говоре гробни прилози: оружје, оруђе, накит, храна, пиће. По завршетку обреда и даће, насипана је хумка од глине, песка или камења.

Шљивик у Тичијем Пољу

Арапски историчар Ал Масуди забележио је да су Срби били особен народ који је покојнике спаљивао заједно са јахаћим коњем и да су по томе слични Индусима. Међутим, на јужнословенским просторима до сада је мало пажње поклањано истраживању паганских некропола, односно некропола са спаљеним покојницима. Последњих неколико година истражено је више српских хумки на простору Крајине, Херцеговине и Црне Горе.

У околини Сјенице, на три локалитета је евидентирано постојање српских хумки, које су и истраживане. На локалитету Кобиљка, на простору између села Раждагиње и Буђева, истражено је пет хумки. У свима су нађени материјални остаци погребног ритуала: фрагменти керамике, накит, ножићи, пршљенци, као и бројне животињске кости. Хумке су формиране од камена помешаног са земљом и остацима даће. Међутим, ни у једној хумци нису констатовани остаци покојника, па се претпоставља да је пепео са ломаче стајао у урни на врху

хумке и да је временом уништен, или је ритуално просут у оближњи поток.

Бројне животињске кости припадају домаћим врстама: овци, кози, свињи, кокошки и коњу. Велики број костију је горео. Клањем животиња приликом сахране, обезбеђивана је храна за покојника, али и за даћу која се најдуже задржала код Срба, а ни данас није изобичајена. Домаће животиње често су клане и стављане у гроб или су спаљиване, па су представљале и неку врсту гробне пратње. У питању је веровање у загробни живот, веровање да су покојнику поред хране на оном свету потребни и коњ, пас или друге животиње чијим се услугама покојник користио за живота.

Поред хумки на локалитету Кобиљка, истражена је по једна хумка и на локалитетима Крајиште, 2 km јужно од Сјенице и Мравин поље у селу Вапи, 5 km северно од Сјенице. Ове две хумке су формиране на исти начин као и оне на Кобиљци, али имају много мање археолошког материјала. Све истражене хумке се временски могу одредити у IX-XI век.

Овакво временско одређење би значило да хришћанство још увек није у потпуности прихваћено, без обзира на чињеницу да је покрштавање завршено у IX веку. Нову веру прихватили су владари који су за своје потребе подигли и цркву у утврђењу на Великој градини у селу Врсеницама, удаљеном око пет-шест километара северно од локалитета Кобиљка.

Није познато до кад се сахрањивање спаљивањем задржало код Срба. Поједини историчари у Законику цара Душана из 1349. године, у члану 25, виде забрану спаљивања и мишљења су да такав начин сахрањивања траје до XIV века. Међутим, у наведеном члану се каже: "И људе с врацином ваде из гроба те их сажижу, оно село које то учини да плати вражду, а ако би поп на то дошао да му се одузме попство". Наведени члан Законика се односи на оне који раскопавају гробове умрлих за које мисле да ће се повампирити и због тога их спаљују, а нема никакве везе са спаљивањем као саставним делом погребног ритуала.

За наведене хумке се са сигурношћу може рећи да су формиране у периоду IX-XI века и да сигурно припадају Србима. Међутим, њихова намена је још увек нејасна и једино даља археолошка истраживања могу дати одговоре на бројна постављена питања.

Драгица Премовић-Алексић

ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

"Васојевићи, највеће и највећше српско племе на Балкану". Јован Цвијих

У овом уводу о прецима и прапостојбини Васојевића ће бити ријечи само толико колико је потребно да се бар појмовно схвати прошлост ове области, као дијела старе Србије, укључујући ту и наша српска племенска предања.

Чињеница да ова предња досежу до веома далеке прошлости, помаже нам да схватимо и вријеме и начин формирања словенских племена у цјелини, као и то да су Срби аутохтони народ на Балкану. Настојање да се негде пронађе готово, организовано племе под тим и тим именом, које је живјело ту и ту, доселило се тада и тада..., губећи из вида дуги дијалектички процес стварања људских

заједница, по свој прилици није могуће. Ипак, најновија истраживања су показала да су многи народи, са незнатним колебањима, одавно баш ту гдје се данас налазе. Интензивним проучавањем историје, археологије, палеолингвистике и палеоетнологије утврђено је да је формирање Словена предстојао дуг историјски процес. "Наука је неопориво доказала да је не само територија на којој данас живе словенски народи њихова исконска бащина, него и она територија коју су им у прошлости отели њихови непријатељи". Према томе, Срби, односно Словени, нијесу никакви "фришки досељеници" на овим просторима, већ "народ који се стварао у дугим сложеним процесима формирања човечанства на његовом европском сектору". Па и Шафарик, Мар, Нидерле и многи други на основу помених четири научне дисциплине сасвим су јасно доказали аутохтоност Словена и њихових племенских група тамо гдје се и данас налазе. Академик А. С. Державин утврђује да је формирање јужнословенских народа Срба, Хрвата и Бугара започето у доба римских освајања "ту на Балкану, а не негде на другом месту".

То што се говори о прапостојбини појединих племена на Дњепро-Дњестарском међуречју, Бугу, басену Десне... није никаква контрадикторност реченом, јер је до формирања нација и племенских организација долазило касније.

У својим расправама о предњој тематици, Марко П. Цемовић између осталог каже: "У сећањима словенских племена, на простору од плавог Јадрана до Северног мора и Тихог океана, није сачувано предање о једном оцу Словену и једној мајци Словеници, нити пак о заједничкој прапостојбини негде у Азији, али су тврдо чувана историјски тачна предања о словенској првој постојбини у Европи на обалама Дунава и о појединим словенским племенима из доба кад су Словени заједнички живели. Одавде, с обале Дунава, Словени, притешњени другим народима, кренули су на север и исток да се један њихов део поново поврати ка Дунаву, да га пређе и заузме садашње наше југословенске земље".

Овдје ћемо дати цитат и једног старословенског записа који је користио и Марко П. Цемовић, а који у оригиналу гласи:

"По мнзјех же времењех сјели сут Словјени по Дунави, гдје ест ниње Угорскаја земља и Болгарска. Од тјех Словјен разидошасја у земље и прозвашасја имени својими, гдје сједише на којором мјесте: јако прешедше сједоша на рецје именов Морава, а друзин Цеси

нарекошесја, а се тјихе Словјени на Дунаскија, сједшем в них и насиљашчем им, Словјени же они пришедши сједоша на Висље и прозвашасја Љахове, а од тјех Љахов прозвашасја Пољане, Љахове друзи и Љутичи, ини Мазовшане, ини Поморјане".

Дакле, послје много времена настанили су се Словени око Дунава, одакле су се даље ширили називајући се новим именима, било по имену првобитног или новог завичаја, или задржавајући своје старо племенско име, као Браничевци, Лужани, Берани, или Будини преци Васојевића.

О имену племена и територије

Област данашњих Васојевића у прошлости је мијењала своје име. У вријеме римске владавине ова област је припадала римској провинцији Далмација, чије су источне границе лежале на р. Лиму, по којима је та гранична ријека и добила име, Лим, *limes*, – граница. Одласком Римљана нестало је и имена Далмација. Али ми све до XI вијека не знамо за друго име ове области. Тек 11000-те године налазимо помен ове области под именом Будимље на карти Србије краља Михаила.

Именом Будимље првобитно се називала цијела област данашњих Васојевића од Врмоше и Братоножића до Бијелог Поља.

Поријекло имена Будимље изазивало је знатижељу многих истраживача, али је то питање до данас остало неразјашњено. К. Јиречек је сматрао да је постало од основе ријечи будити, бдити, у смислу стражарити, те да је тако назван неки град у будимљанској жупи са кога се над градском околином бдило. Јиречек је касније одустао од тог свог мишљења. Јер, имена жупа у средњем вијеку су, углавном, настајала по именима речних долина, рудокопних подручја или по имену племена која их настајују, како је и сам Јиречек касније сматрао.

У прилог разрешењу третираног проблема последњих деценија је у неким публикацијама изложено једно новије мишљење по коме би име области Будимља могло настати по имену старог српског племена званог Будини.

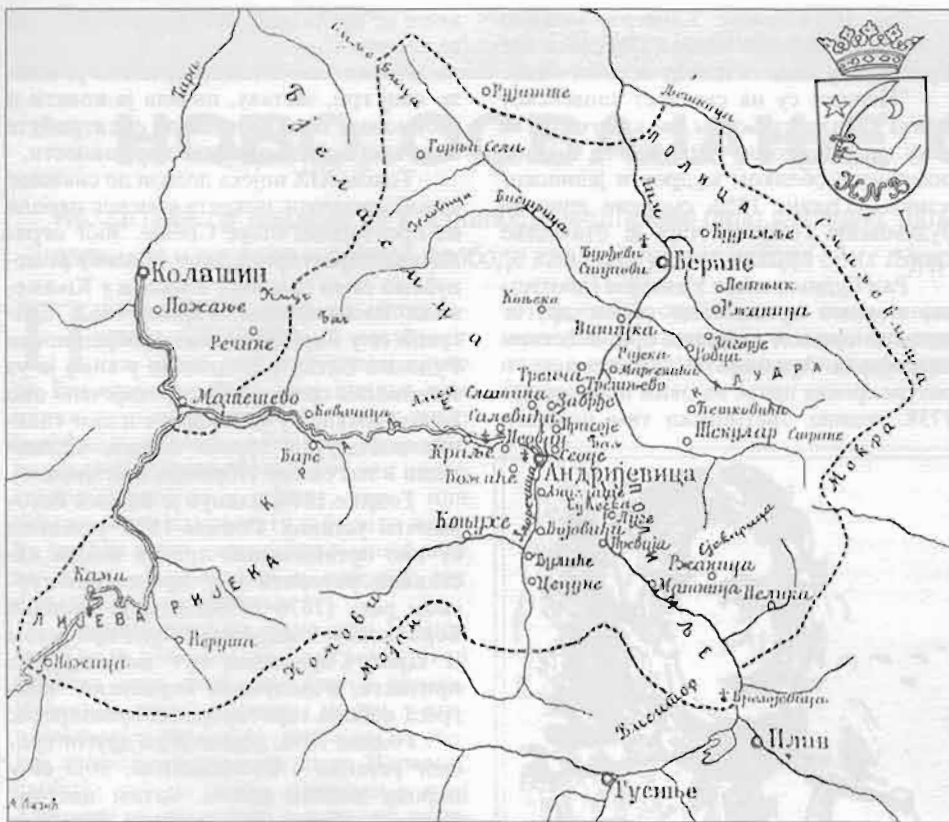
О старим Будинима и будинској прапостојбини имамо обиле података. Око 450-те године прије нове ере о Будинима је писао и Херодот, који каже да су Будини познати као српски, словенски народ, наводећи поред осталог да у прилог таквом мишљењу иде и њихово само име.

Од до сада првог познатог територијалног имена Будимља (1100-те године),

ВАСОЈЕВИЋКИ ЗАКОН (изводи)

Васојевићки закон у дванаест "шочака" народно предање везује за почетак 19. века, за војводу Симу и изумана Мојсија, али он представља збир свих "сједа" које су Васојевићи усвајали још од 16. века, кад су се одмјинули од Турака и преслили да њаћају данас.

1. Да се беспоговорно умире сва братства васојевичка и србљачка. Ко не буде олшија, да буде нагонција.
3. Нове дамије да се не граде, а старе да се забатале.
4. Потурчењаке нико да не убија, но да се остави сваком братству да своје врне у веру праједовску. Ако потурчењаке не буду олшије, да буду нагонције, а хотечи шта ко понесе.
5. Ко се поданас потурчи и лажну вјеру прими, да се за Турчина држи.
6. Ко не притече у помоћ кад душмани ударе на граничаре, да нема никаква удијела у плијену и да се од њега нико не жени нити му њевојку дају.
11. Који Бранковић душманима јави што главари и народ зборе, да се обеструи он и свако његов на вјечни вијек и амин.
12. Ко своје главаре прескочи и од гуђина правицу тражи, да је крив.
15. Духовници кад у бој иду, да обриве браду и да носе нашке хаљине; ако то неће, да им главари њебану не дају.
16. Бог је створио жену, а не сатана, и то тако да остане навијек амин. Ко противно говори, да је проклет; на овоме свијету неимао анђела-чувара, а на ономе не видио раја, већ му душа вјечито у паклу била и испаштала његове муке.
17. Духовници да се оставе жена, а који се курваром обрете, и то се начисто докаже, да се уштроји и од свештенодејства одлучи.

Карта и грб Васојевића

и првог личног имена будинског потомка родоначелника кнеза Васоја и даље преко познатих имена: кнеза Стева Васојевића; кнеза Васа Васојевића; кнеза Николе Васојевића и других, те преко Нова Будина; сликара попа Страхине Будимљанина; будимљанског митрополита, Пајсија Будимљанина и бројних других, та два територијална и етничка имена се прешлићу и све до половине XVIII вијека равноправно упоредо егзистирају, што недвосмислено потврђује да су Васојевићи потомци строг српског племена Будина које је заселило ове просторе у V-VII вијеку.

Границе Будимљанске жупе (Васојевића)

Границе књажевине Васојевићи готово у цјелости поклапају се са границама старе Будимљанске жупе. У "Васојевићком Закону од дванаест точака" о границама се кратко каже: "Небо Богу, цару сва земља, а Васојевић од Ножице до Љешнице, навјек и амин!". О јужним границама ове области имамо податке у Дечанској хрисовуљи из 1330. године, у разграничењу подручја Врмоше (данас, у Албанији), са Будимљанском жупом. О сјеверним границама Будимљанске жупе Васојевића, Лиречек је записао: "И пресели се епископија са Стона у цркву светог Петра и Павла у Будимљу на Лиму". У овом случају се поставља питање, да ли је граница била на десној Лимовој притоци Љешници у Биоци, која је касније прихваћена, или на лијевој Лимовој притоци, Љешници, која протиче кроз Бијело Поље сјеверно од цркве светог

Петра. Ипак, може се вјеровати да је писац Историје Срба тада могао располагати неком картом старог Будимља, те важне средњовјековне српске жупе.

Будимљанска жупа (Васојевићи) у средишту старе Рашке

Будимљанска жупа је била "стожер рашкој земљи, и китна јој перјаница" – како ју је опјевао краљ Никола Петровић. Она је то била како у територијалном, тако и у економском и културно-политичком смислу. Жупом су дуже времена управљали лично Немањићи. Познато је да је овом жупом дуже времена управљао жупан Стефан Првослав (1174–1244), син Великога жупана Тихомира, синовац Немањин који је подигао и манастир Ђурђеви ступове 1213. године, у коме се на десној страни наоса налази и његов гроб, изнад којег стоји запис на црквено-словенском: "Жупан Првослав, син великога жупана Тихомира, синовац светог Симеона Немање и ктитор места сего".

Дубоки су коријени владатељске династије Немањића на "српском Јордану", Лиму, главној артерији свете нам старе Рације. Они су у тој светој српској башти окићеној творевинама побожне културе створили све оно што нам чини драгим и поносним српско име, по чему смо препознатљиви у цивилизованој Европи.

Свети Сава код Васојевића

Године 1219. Свети Сава (1175–1236) је у манастиру Ђурђеви ступови у Будимљу основао једну од првих седам српских епископија, о чему имамо сачу-

ван запис који гласи: "Четвртога владика постави свети Сава у Будимљу у храм Светога Георгија". Други запис тим поводом гласи:... "хрисовуљ самога Светога Саве и брата его првовенчаног краља Стефана в мјеста епископом српским (постави)... за време краља Милутина".

Један огранак васојевићке гране Рајевића, Лопаћани (не сви), оставили су заједничку славу свих Васојевића, Аранђеловдан, и за славу (крсно име) узели Савиндан, 27. јануара. То је, иначе, свесрпска школска слава.

Свети Сава у ономастици Васојевића

Велик би био списак топонима везаних за име светог Саве. Зато ћемо овдје, таксативно, поменути само познатије: **Сави(н) До**, у селу Слатини код Андријевице; **Савин Бор**, с. у Горњем Бихору; **Савино Брло**, у с. Бору, поред Савина Бора; **Савино Поље**, у с. Бистрици у Доњем Бихору;... Тамо гдје је свети Сава намјеравао подићи цркву, за прву руку поставио је крст, или га урезао у стијени, или на стаблу храста. То мјесто је добило ново име: **Савин Крст**, да би се касније изговарало кратко, **Крст**. Тако имамо мјесне називе: **Крст(т)**, у Савином Бору; у с. Бору; у с. Лагаторе у Горњем Бихору, у селу Бубање, **Крижевице**; у с. Бабином Пољу, код Плава, **Крсна стена** и друге.

Свети Сава је на овом простору присутан и у легендама: о речици Љеваји, у Лијевој Ријеши; о настанку љеворечког села Губеринићи, у Лијевој Ријеци; о настанку имена ријеке Перунице на источној поткомљу, која са Кушкајом чини Зело Речицу (врлу Речицу), која се данас изовара именом Злоречница, на којој је свети Сава опрао ноге и себи и коњу, да не унесе "зли кал из Дукље у благословену Рацију"; о настанку Плавског језера, које је настало када је свети Сава прекрстио штапом, проклињући; "о, Боже, од вас потоп", због тога што му је домаћин код кога је ноћио, подметнуто заклано пијевца у торбу, у циљу да га обиједи за крађу; о још увијек "видљивим стопалама" светог Саве, утиснутим у стијене изнад манастира Шудикове у Будимљу, са које је прелијетао на Јерињин крш преко Лима гдје је "била шудиковска звонара", и бројне друге интересантне легенде са овог простора о којима због ограниченог простора за овај прилог не можемо набројати, ради чега и поменуте "телеграфски" набрајамо.

Послије светог Саве, на овом простору се јавља и његов синовац Стефан Урош II, краљ Милутин (1282–1321). Поред осталог, он Светостефанском Хрисовуљом из 1313. године манастиру Ђурђеви ступови у Будимљу узима село Горажде и са њиме село Заграђе и Тмушиће, као и мали дио села Будимље, и поклања га манастиру Бањска, на Ибру. У Хрисовуљи су тачно означене међе поклоњеног села које су и данас врло препознатљиве.

Да би обештетио веома значајни манастир Ђурђеви ступови, краљ Милутин

издаје повељу у којој се каже: "За села која су у духовној области епископа будимљанског дах му Гацко и Пиву да си бере бир и друге обавезе да си узима по свој области како си је узимао, а инога дохотка ни глобе ништа да не узима". Но, трагове немањихког властелинства видимо и у остацима материјалне културе у жупи и на сталним средњовјековним манастирским катуништима на ободу котлине.

Након неуспјелог државног пуча против оца краља Милутина, Стефан Дечански је ухањен и по налогу оца "ослијепљен". Тако "слијеп", дат је са својим синовима Душицом и Душаном (каснијим царем), на чување византијском цару Андронику II у Цариград. Залагањем самог цара Андроника, и црквених великодостојника, отац Дечанског, краљ Милутин се смиловао, Дечанског вратио из заточеништва и "дао му један дио државе, жупу Будимљанску на управљање". Стефан Дечански је са сином Душаном у Будимље (у Васојевиће) пристио око 1326. године. Како милошћу целата није био сасвим ослијепљен, а будући штедро обраден и од цара Андроника и од свога оца краља Милутина, он је у прекрасном проширењу у беспутној Тибранској клисури подигао себи задужбину, по коме су и црква и локација добиле име Урошевица. То, свакако, из разлога како би се склонио од свјетине у циљу прикривања неуништеног вида. Након петогодишњег управљања Будимљанском жупом, Дечански је "по милости божијој прогледао" и у Приштини, послје смрти свог оца, краља Милутина, преузео српско краљевство, 1321. године.

Школство у Будимљу (Васојевићима)

Будимску школу, по времену и по дјелатности, можемо пратити у три фазе. Економски и културно високо развијена српска жупа Будимље, (Васојевићи), представљала је, ако не главну, а оно засигурно једну од главних "универзи" старе Рашке. Оснивач прве школе у старој Србији била је мајка краља Милутина, краљица Јелена, Анжујска (1250–1314). По предању, она је и у граду Будиму у Будимљи узимала сиромашну српску женску дјецу, учила их женским рукотворним занатима, затим их уз мираз удавала и на њеном мјесту узимала другу дјецу на школовање, попут познате њене школе у сједишту њеног престола у Брњацима на Ибру.

О Шудиковској, највјероватније главној универзи старе Србије имамо обиле сачуваних писаних података. У шудиковском манастиру у Будимљи радиле су четири школе: Сликарска, на челу са челником свесрпског фреско-сликарства попом Страхинјом Будимљанином; затим списатељска; преписивачка и даскалска (учитељска) школа. По неким наговјештајима, ту је радила и пета, калиграфска школа, али за коју немамо чврстих доказа.

Рад Шудиковске Универзе можемо пратити од времена писања Шудиковског Требника, у коме се између осталог каже:

"Изишле су на светлост словенског језика надахнуте Богом ове књиге које се зову номоканони, јер бејаху раније помрачене облаком мудрости јелинског језика... Године 1252. смирени епископ будимљански Теофило чије је отачество гроб".

Рад Будимљанске Универзе (школства) можемо пратити до слома другог великог српског устанка под вођством патријарха Арсенија IV Шакапенде, и разуре српске цркве на овим просторима 1738. године. Љетописац тим поводом

Књаз Никола Васојевић, цртеж према опису из једног писма

биљежи: "Тожде лето биет плененије по васеленој, изгоре Шудиково месеца октомвриа от битија 3. о.м.с. (1738), помоћи Бога славе... у Довољи". Тако је након гашења Будимљанске митрополије и погубљења (драњем) њеног митрополита Пајсија Будимљанина 1648. године, дошло до коначног уништења свих црквених здања и растјеријања манастирских братија. Тада су и мошти цара Уроша V из Шудикове пренесене у манастир Јазак на Фрушку Гору, у Срем.

Интензивирање ослободилачких покрета у Васојевићима

Престанком рада цркве, и црквених регула, Васојевићи се окрећу племенској Скупштини и њеним писаним и неписаним законима. Већ половином XVIII вијека кнез Милутин и кнез Мирчета, синови Раича Рајевића, систематизују Васојевички закон од 12 тачака, са 27 параграфа, по коме су границе Књажевине Васојевића фиксирани: Небо Богу, цару сва земља, а Васојевић од Ножице до Љешнице навијек и амин. О правосућу се каже: "Од данас па навијек и амин Коло (племе) васојевичко држи српски суд и правда". О независности, пише: "Богу боже, манастиру своје, а Васојевић данак никоме не плаћа". У истом циљу даље стоји: "Ко по данас оде већкоме пати без знања војводе, да се

више не враће међу нас, а ако се врене, да се кастига"...

Поред законодавства, племе је имало свој грб, заставу, почела је ковати и свој новац, тако да је имала све атрибуте неке врсте средњовјековне државности.

Током XIX вијека долази до снажног ослободилачког покрета српског народа на просторима старе Србије. Због ограничености простора, у овом прилогу поменућемо само главнија збивања у Књажевини Васојевићима. Године 1862. одиграла се у Европи позната побједоносна Рудешка битка у Будимљи, у којој је уз минималне српске губитке посјечено око 2400 Турака. Ту је посјечен и сам главнокомандујући турске војске, Селимпаша и његов син Ибрахим-бег, миралај.

Године 1874. планује Велики Васојевички устанак. Године 1876. устаници су као организована српска војска наставили ратовати и у црногорско-турском рату (1876–1878), који је окончан Берлинским конгресом, којом приликом је Црна Гора први пут међународно призната, и одлукама Берлинског конгреса добила територијална проширења.

Године 1898. дошло је до другог српског устанка у Васојевићима, који се у народу назива ратом. Затим настају: Бихорска буна 1901. године; Велићска буна 1906; Лушка буна 1907; Винићска буна 1910; Доњо-Ржаничка буна 1912. године, са којом се ушло у Први балкански рат.

Обнављање старих институција у Васојевићима

Од институција старе српске Будимљанске жупе (Књажевине Васојевића) у протекле двије године поново су оснајене двије. На духовном плану, на мјесто насилно угушене Будимљанске митрополије и мученички умореног њеног митрополита Пајсија Будимљанина, 1648. године, заслугом српске Патријаршије и српске црногорско-приморске и скендер-ијске Митрополије, године 1998. оснајена је српска православна Будимљанска епископија, на челу са Његово пресвештенство епископом будимљанским Јоаникијем Мишовићем.

Било би, пред Богом и људима, право мученички умореног националног заслужника митрополита Пајсија Будимљанина прогласити за свеца-мученика. Надајмо се, са правом, да ће га се српска црква сјетити!

На световном плану, занемарена стара племенска Скупштина, основана у Васојевићима у вријеме кнеза Милутина у XVIII вијеку, по свенародној вољи васојевичке области оснајена је 1999. године са природним ингенуитетом уз пратеће органе Племенске народне скупштине.

У штампи је наговјештено да ће, на мјесто средњовјековне шудиковске Универзе, ускоро бити основана Српска будимљанска академија наука и умјетности (СБАНУ) у Васојевићима. Надајмо се!

Победа још није промена

НОВО ОСВАЈАЊЕ СЛОБОДЕ

Ако се пође од уверења да у прошлости ништа није било узалудно, ваљда су грађани Србије извукли поуку и проникли у порекло и смисао слободе као најскупљег исхода свих људских напора и највишег људског добра

Према дефиницијама из енциклопедија СЛОБОДА је могућност или право индивидуе или групе да без ометања бира свој правац или начин кретања, делања и понашања; могућност развијања својих природно датих способности, могућност или право сваког човека да у суђењу, хтењу или делању може одлучивати и бирати између две или више одлуке, као и могућност за јавно саопштавање и одбрану тог опредељења и мишљења.

Према немачком филозофу Имануелу Канту човекова слобода може бити омеђена само слободом другог човека. Човеку је, према Кантовој мисли, у етичком смислу дозвољено све осим да својим деловањем угрожава друге. Наравно, слобода чији је основ утемељен у овој Кантовој мисли остаје и даље, на почетку трећег миленијума у домену филозофске и етичке теорије јер не постоји држава или друштво у којима су људска права, есенцијално садржана у Кантовој одредници, у потпуности реализована.

У зависности од развијености демократије зависи и утицај државног апарата на степен спутавања природно датих људских права, а није без значаја ни да ли се ради о колективним људским правима, као што су: расна, верска, национална... или о појединачним, на релацији појединац-друштво. Свакако, степен ограничавања, односно не ограничавања људских права, зависи и од нивоа економске развијености и стабилности сваке појединачне државе.

На "црној листи" земаља оптужених за игнорисање и кршење људских права депенијама су се налазиле земље некадашњег источног блока, на коју су их стављале развијене капиталистичке земље које су себе декларисале за велике поборнике и заштитнике људских права и слобода. Чињеница је да су масовни и драстични примери кршења људских права заиста везани за земље некадашњег Варшавског пакта, посебно за СССР и Стаљиново време, али ни земље Запада нису безгрешне.

Југославија, она некадашња СФРЈ, дуго је успевала да се свету представи, или се бар тако чинило, као бесконфликтна заједница срећних народа, националних мањина и грађана. Да је конфликта и кршења људских права било и те како и те колико добро је сада свима знано. Јасно је и отворено почело да излази на видело и онима који то нису желели да виде када су почеле да пуцају партијске, политичке али и републичке границе унутар саме СФРЈ. Било је време и када

је опрезним ступањем на сцену нових политичких групација и странака пружена нада да је започео процес демократизације.

Нажалост, крајем тих '80-тих страхови оних који су у том политичком раслојавању уз националне размирице видели у првом реду хаос и општу опасност уз оживљавање авети национал-шовинизма, све до нове партијске диктатуре показали су се тачним. Уследио је распад СФРЈ уз страхан грађански рат, национал-шовинизми су харали овим

просторима, уз поновно једнопартијско једноумље и, сада, националне вође.

Новој Југославији, односно Србији, требало је више од десет година да схвати погубност политике тоталитарне власти оличене у Слободану Милошевићу, његовој Социјалистичкој партији и коалиционом партнеру – Југословенској левици. Требало је да прође десет година, колико постоји вишепартијски систем у Србији, да се испуне надања оних који су на почетку његовог рађања веровали да настанак нових политичких партија може значити предворје модерне демократије.

Србија и грађани Србије закорачили су 24. септембра, односно 5. октобра на тло слободе, закорачили у процес демократије. Јер, демократија се не остварује изборном победом, она је процес који траје, однос који се гради. Од онога што ће бити даље зависне да ли се догодила само изборна победа или је дошло до корених промена. Не треба заборавити мисао великог песника Гетеа: "Нико није тако безнадежно поробљен као онај који погрешно верује да је слободан". Зато наш угледни филозоф др Михаило Марковић истиче да је "за стварну слободу потребна критична мисао, потребно је стално пажљиво преиспитивање претпоставки и вредности и стално ослушкивање основних, искрених реакција обичних људи. Више од свега потребно је рушење свих митова који заклањају од погледа јавности реалне односе и реална збивања у основним центрима друштвене моћи".

Потребно је могућности, способности и знања да се критички преиспита наша блиска али и мало даља прошлост и потребно је бити кадар да се објективно и критички посматра стварност јер слобода је, пре свега, одговорност. Ако се пође од уверења да у прошлости ништа није било узалудно, ваљда су грађани Србије извукли поуку и проникли у порекло и смисао слободе као најскупљег исхода свих људских напора и највишег људског добра. И да су Срби, као светосавски народ, из искушења која су их пратила и којима су били изложени у протеклих – не само 13 – већ пуних 55 година изашли као народ озбиљног лика, духовно развијен, привржен својој вери и традицији, са потребом обнове читаве српске заоставштине и светосавских моралних начела.

Увек у жижи: Владе Дивац – између спортских дворана и хуманитарних акција

ВИШЕ ОД КОШАРКАШКЕ ЛЕГЕНДЕ

Владова вредност и величина не могу се измерити само статистиком са кошаркашког терена. Дивац је градио своју каријеру и помагао другима да изађу на прави пут – и спортски и животни

Не крију Американци да слабо познају географију и да не знају где се тачно налази Југославија. Често умеју да је побркају са неком другом државом, али исто тако поносно истичу да је Пријепоље на југозападу Србије! Наравно, за овај мали град чули су захваљујући нашем кошаркашком асу Владу Дивцу. У свим беккерима НБА пише да је рођен и каријеру почео у Пријепољу...

Дивац у "дресу" Отпора, на Златибору, лета 2000.

Овако почиње текст о Владу Дивцу у књизи "Made in Yugoslavia" која представља 33 најбоља југословенска кошаркаша свих времена. У едицији "Звездано небо" књигу је 2000. године издао београдски "Принцип". Група аутора исписала је 33 спортске и животне приче о најбољим кошаркашима некадашње СФРЈ које је једногласно изабрао еминентни жири у саставу: Небојша Поповић, Александар Николић, Радомир Шапер, Ранко Жеравица и Душан Ивковић. Несумњиво да се и у врху овог врха у свету изузетно цењене југословенске кошарке налази Владе Дивац. О њему као играчу практично све знају и они којима спорт и кошарка нису посебно занимљиви. Пуно тога га, међутим, издаваја од осталих великана под обручима. Владе тренутно одрађује дванаесту НБА сезону што није пошло за руком ни једном нашем играчу, а од Европљана само Немцу Штремпфу који је, опет, у најјачу лигу ускочио пошто се претходно калио на америчком колеџу. Владе је 1990. изабран у прву петорку "Рукија", новајлија у НБА. Владе је почео да игра за репрезентацију са само 17 година. У најбољу селекцију увео га је године 1985.

тадашњи селектор Крешо Ћосић који је битно утицао на његову каријеру. Владе је са репрезентацијом освојио девет медаља, плави су са њим на великим такмичењима увек освајали одличја – од 1986. до 1999. године. Испред њега су само Ћосић са 14 трофеја, Далипагић са 12 и Кићановић са 10. Али они имају знато више утакмица у репрезентацији од Владе (Ћосић 303 наступа, Далипагић 243, Кићановић 213). Недавно је изабран за председника Управног одбора КК "Партизан".

Владе Дивац је постао кошаркашка легенда и синоним југословенског спорта у последњој деценији. Немерљив је његов допринос развоју и успесима нашег "националног" спорта број један". Његова вредност и величина не могу се, међутим, дочарати и измерити само статистиком: бројем освојених трофеја и датих кошева, бројем скокова и блокада, асистенција и закуцавања. Дивац је градио своју каријеру и помагао другима да изађу на прави пут – и спортски и животни. Никада није заборављао ко је и одакле је. Позитивну енергију коју шири на терену, ван спортских доварана усмерио је на пружање помоћи другима, којима је помоћ најнеопходнија. "Див из Пријепоља", како кошаркаша Дивца многи новинари називају, постао је и "див хуманости", патриота у правом и пуном значењу те речи. Увек уз свој народ. И када је на тлу Америке требало јавно, на демонстрацијама и у ТВ студијама осудити прошлогодишњу НАТО агресију на нашу земљу Владе је био први који је то учинио. И када је требало осудити и прозивати ненародни режим Слободана Милошевића и Мире Марковић опет је то најчешће "из света" Владе чинио. Због тога је често био под "санкцијама" брачног пара са Дедиња за који је Дивац био персонa нон грата (стопирање његове кандидатуре за Спортску комисију Међународног олимпијског комитета уочи Олимпијских игара у Сиднеју и уочи септембарских избора 2000). Међу првима је Владе Дивац, из далеком

Сакраменто, 6. октобра, народу Југославије послао честитку за извојевану победу и освојену слободу.

Владе је помно пратио изборе у Југославији, радовао се исходу изборне утакмице који је регистрован тек у "продужетку", 5. октобра, пред милион људи у Београду. А на последњим америчким изборима, новембра 2000, први пут је и гласао. Владе је пре 16 месеци добио и америчко држављанство, а у разговору за локални дневни лист "Сакраменто би" није скривао да ће гласати за кандидата републиканаца Џорџа Буша Млађег, новог председника САД. На питање зашто, одговорио је:

– Зато што је администрација Горове партије бомбардовала моју земљу. То не могу да заборавим.

Владе, супруга Снежана, синови Лука, Андреј и Матеја живе у породичној кући у ексклузивном делу Лос Анђелеса. Са њима је од претпрошле године и Петра, усвојена девојчица са Косова која је у агресији НАТО снага остала без родитеља. Преко Фонда "Група 7" коју је основао са саиграчима из репрезентације – Ђорђевићем, Паспаљем, Савићем, Даниловићем, Бодирогом и Ребрачом, Дивац помаже болесној и сиромашној деци и омладини, свима којима је помоћ најпотребнија, без обзира на политичку припадност и националност. "Група 7" регистрована је у Београду 1997, као хуманитарна организација, Поред Фонда у Југославији, "Група 7" има канцеларију и у Илдијанополису – УСА, где делује под називом: "Group 7 Vlade Divac Children's Foundation". Фонд је успоставио бројне контакте са Србима у дијаспори, њиховим организацијама, здравственим установама и хуманитарном организацијом IOCC (међународна православна

Владе Дивац

Рођен: 3. фебруара 1968. године у Пријепољу

Висина: 214 cm

Клубови: ЕЛАН, Пријепоље (1980–82), СЛОГА, Краљево (1982–86), ПАРТИЗАН, Београд (1986–89), ЛОС АНЂЕЛЕС ЛЕЈКЕРСИ (1989–96), ШАРЛОТ (1996–98), ЦРВЕНА ЗВЕЗДА, Београд (1999), САКРАМЕНТО (1999–)

Трофеји: КЛУПСКИ – Партизан: Куп Краља 1989, Првак Југославије 1987, Куп Југославије 1989.

Репрезентативни – Златне медаље: СП 1990, ЕП 1989; 91; 95; Сребрне медаље: ОИ 1988; 96; Бронзане медаље: СП 1986, ЕП 1987; 99.

Репрезентативац: 146 пута

добротворна организација). Резултат те сарадње видљив је овде, у Србији, где је стигла пошиљка око 4.000 комплета одеће за децу и омладину која је посредством ЈОСС дистрибуирана у 43 града. Кроз акције као што је "Турнеја хуманости", из прихода и донација, пружена је значајна помоћ здравственим установама и децијим домовима, организацијама инвалида и хендикепираним лицима и појединцима за операције у иностранству или набавку дефицитних лекова.

Спорт и уметност

ДИВАЦ ЈЕ ИКОНА

На великој уметничкој манифестацији – 41. Октобарском салону, прошле јесени у Београду, доминирала је слика Влада Дивца. Аутор слике "Мост" на којој се налази легенда наше кошарке, је млади београдски уметник Владимир Маркоски.

Управо у време одржавање Октобарског салона Маркоски је боравио у Пријепољу, у 27. сазиву Уметничке колоније "Милешева". Том приликом је рекао:

– Владе је по мени наш најзначајнији спротиста и наш најбољи амбасадор у свету. Као и Бели анђеоло из Милешева, Владе је једини са југословенских простора успео да досегне светски врх у спорту. Владе је велики човек, не само спортиста. Увек је уз свој народ, то је до сада безброј пута доказао. Он је постао наша, не само спортска, икона. Свиђа ми се његов родни крај, ово поднебље одакле је Владе потекао. Личи на њега.

М.Р.Ц.

Владе наставља да и мимо "Групе 7" прави праве "хуманитарне кораке". У време НАТО бомбардовања, у пролеће 1999. поклонио је пријепољској Болници апарат за биохемијске анализе. Апарат вредан 370.000 динара великих је могућности – за један сат обради резултате шездесетак пацијената и представља значајан помак у процесу рада лабораторије. Владе ће на пролеће својим средствима финансирати и један пројекат Епархије милешевске – адаптацију старе манастирске штале у Милешеви у репрезентативну Гостинску кућу.

Примајућу у Владово име захвалницу пријепољске Болнице за поклоњени апарат, његов отац Миленко Дивац је рекао:

– Желео је да учини нешто што би било од користи свим грађанима општине, а болнице су баш такве установе. Владу је увек драго кад се нађе у Пријепољу. Поверио нам се у кругу породице: "Где год да одем, само кад дођем у Бистрицу онда задрхтим".

Задрхти срце човека чија рука не задрхти ни у одлучујућим тренуцима важних мечева који се играју на свима меридијанима. Човека по коме нас препознају и који као "капитен" "Групе 7" са кошаркашким браћом у хуманитарној утакмици коју играју има мотив и мото: "Наше мало, може бити много, за оне који немају ни мало".

Милан Р. Цмиљановић

Три века након пропадања

КУМАНИЦА ПОД КРОВОМ

Приликом завршних радова на обнови и реконструкцији средњовековног Немањинског манастира Давидовице, у посету је дошао Његова Светост Патријарх Српски Господин Павле. Како сам знао да је Његова Светост, пре 20-ак година, као Владика Рашко-Призренски, неколико пута служио у разрушеној цркви Куманици, искористио сам прилику и у једном тренутку питао да након завршетка радова на обнови манастира Давидовице, покренемо питање обнове и реконструкције манастира Куманица. Након кратког размишљања, Патријарх је одговорио да сачекамо и размислимо. На захтев Музеја у Пријепољу, након шест месеци – 8. фебруара 1999. године Одлуком Светог Синода и Благословом Његове Светости Патријарха Српског Господина Павла Музеју у Пријепољу је одобрена обнова и реконструкција овог вредног споменика културе.

О историјату манастира Куманице готово да се ништа и не зна. У изворима се ретко помиње, а остала су само народна предања преношена с колена на колена, у којима је Куманица представљена као једно од оних ретких тајновитих места у којима су болесни тражили спас, и у које су редовно и увек масовно поред Срба, долазили и муслимани.

Први помен манастира Куманице, посвећеног Светом Арханђелу Гаврилу, налазимо у Крушевском поменику из 15. века. Након тога помиње се још неколико пута у 16. и 17. веку. Манастир је запустео највероватније у 18. веку када су из њега однете мошти Григорија Куманичког. У "Старим српским записима и натписима" пише да су се приликом рушења манастира, раздробиле мошти Григорија Куманичког на честице. Један део мошти је чуван у кући Антонија Симоновића у Бијелом Пољу. Други део је нађен у манастиру Драговић код Дрниша са записом на папиру из 18. века и два печата манастира Куманице и потписом јеромонаха Никодина.

У историји је такође познато да се у самој цркви чувало знаменито Куманичко четворојеванђеље које је 1604. године као поклон овом светом манастиру приложио Јеромонах Захарије. Овај значајни рукопис настао је почетком 16. века, а илустрације у њему потичу из 14. и 16. века. Портрети јеванђелиста Куманичког јеванђеља, представљају врхунска дела уметности 14. века. Ово знаменито дело остало је сачувано и налази се у САНУ.

Од 18. века па све до 1926. године, осим народа који је увек походио Куманицу, у изворима нисмо пронашли податак да је у протекла два века било

покушаја обнове ове зарушене цркве. Први пут један од наших највећих истраживача, архитекта Александар Дероко, обилазећи порушене српске манастире у Лимској долини видео је и Куманицу. У свом запису он сматра да ова грађевина припада овчарско-кабларском типу или једној доцнијој варијанти која уводи слободне стубове који носе кубе. Тада је Дероко први пут измерио зарушене зидове и нацртао основу цркве, који су објављени и презентовани јавности у Гласнику скопског научног друштва, под називом "На светим водама Лима".

Након тога, 1970. године, када је пројектом пруге Београд – Бар, предвиђена траса требала да прође посред разрушених и оронулих зидова Куманице надлежни завод за заштиту споменика културе из Краљева реаговао је и спречио да железничке шине заувек оскрнавне и униште једно од највећих светилишта Српске православне цркве. Траса пруге померена је за неких 10-ак метара од порушених врата цркве, али су тешке машине готово уништиле остатке старих зидова и археолошких налаза који би поуздано сведочили о вековном животу манастирских монаха. Те 1970/71. године, отпочели су истраживачко-конзерваторски радови, којима је руководио архитекта Слободан Ђорђевић, а првим археолошким ископавањима руководила је археолог Обренија Вукадин. Приликом трасирања пруге, у близини цркве, пронађена је мања остава новца из 17. века. Суд од керамике у који је новац био склоњен, није сачуван, а од целокупне оставе сачувано је укупно 28 примерака златног и сребрног новца, од чега су 10 златници, а 18 новчића сребрњаци. Пронађени новац предат је Новопазарском музеју у коме се и данас чува.

Након конзерваторских радова спречено је даље зарушавање и пропадање готово порушених Куманичких зидова које народ северне Црне Горе и југозападне Србије масовно посећује, а чије су посете поред вековне тишине сада реметили писак локомотива и пролазак многобројних возова. Морамо истаћи да је Куманица у неком смислу оскрнављена, готово запустена, са железничком станицом која се налази у самој порти, са готово потпуно погрешно постављеним конаком на северној страни и дебелим бетонским зидовима који су опасали цркву. Ако се вратимо 6 векова уназад, у време када је Куманица настајала, ту у улазу у опасни Лимски кањон, у дубокој храстовој шуми, под једном стеновитом литицом, представљала је оазу мира и сигурности, коју вероватно, није имао ниједан манастир у Лимској долини.

Куманица је засигурно у том времену била чувар светих канона Српске православне цркве, које је одржала све до оног 18. века када се, из нама још увек непознатих разлога, зарушила.

Коначно, почетак радова на обнови и реконструкцији цркве Куманице, заказан за април 1999. године, спречава НАТО агресија, да би 16. августа исте године Музеј у Пријепољу отпочео археолошка истраживања унутрашњости и преосталог дела порте манастира Куманице, која је обавио археолог Дејан Радичевић са сарадницима.

После двоимесечних археолошких радова, који су пружили нове доказе о фазама градње и живота манастира, уз бројне керамичке налазе, пронађен је оловни печат, два дрвена монашка крста, као и други археолошки материјал. Посебно треба истаћи налазе 19 монашких гробова од којих је изванредан број нађен испод темеља певница, што говори о њиховој каснијој градњи. Такође је вредно истаћи врло интересантан начин сахрањивања, где уместо дрвених сандука, уобичајених у нашем крају, налазимо гробове прављене од камених плоча.

Посебно треба истаћи да је приликом археолошких радова, у олтарском делу у ђаконикону, испод саме површине земље, пронађен саркофаг са моштима непознатог свеца. Археолошки је непобитно утврђено да је гроб секундаран, што значи да је неко, вероватно свештеноство, из неког манастира или неког другог места, из нама непознатих разлога, али највероватније због опасности, склонили мошти у манастир Куманицу на неко време, али су оне остале ту, непознате све до прошлогодишњих археолошких истраживања. Наши познати археолози су утврдили да је Куманички саркофаг један од најзначајнијих средњовековних налаза који је код нас икад пронађен. Наш познати антрополог проф. др Живко Микић, извршио је антрополошку анализу, затраживши да ДНК – методом дође до научне истине о идентитету историјске личности о којој се ради. Из оправданих разлога у овом тренутку то није дозвољено, а Српска православна црква је објавила да су у питању мошти Григорија Куманичког. За науку је остало апсолутно нејасно чије су пронађене Куманичке мошти, јер место сахрањивања, начин на који су мошти положене у саркофаг и значај култа Куманице, сигурно говори да се ради о значајној историјској личности. Постоји предлог да се одржи округли отворени научни сто, на коме би историчари, археолози, антрополози, као и представници Српске православне цркве покушали да проинику у тајну Куманичког саркофага и после неколико векова објасне разлоге поштовања овог светог и култног места.

Након завршених археолошких радова извршено је подбијање темеља цркве и припреме за коначну реконструкцију и обнову овог средњовековног манастира. Пројекат обнове манастира

Куманице урадио је архитекта Слободан Ђорђевић, директор Регионалног завода за заштиту споменика културе из Краљева, који је и надзорни орган на радовима обнове.

Коначно, 23. априла 2000. године на преостале поцрнеле куманичке зидове стављен је камен који је означио почетак дефинитивне обнове. За непуних шест месеци, са два мајстора, браћом Слободаном и Млађеном Цмиљанићем и радницима Душаном Анђелићем и Савом Сибинчићем, урађена је целокупна обнова и реконструкција овог светог храма. Десило се нешто што је веома тешко објаснити, да за овако кратко време, са невероватно мало финансијских средстава и ангажованих мајстора и радника, веома компликовану реконструкцију урадимо изузетно успешно.

Подизање крста у Куманици

У недељу, 12. новембра 2000. године, после три века враћен је позлаћени крст на Куманицу, а његово освешћење је обавио Владика Милешевски Господин Филарет. Донатори крста су мештани села Врбице, ту изнад Куманице.

Кров Куманице покривен је клисом и у њега је уграђено око 25.000 комада клиса израђеног од дрвета мулековине. Садашња Куманица, после три века, са враћеним позлаћеним великим крстом, покривеним кровом, уграђеним прозорима, одаје утисак предивне и пределе цркве. Пројекат архитекте С. Ђорђевића, заснован на аналогији темеља и остатака из 14. века представља изванредну реконструкцију и враћа некадашњи сјај Куманице, који је имала и пре зарушавања.

Пројекат обнове и реконструкције цркве Куманице одобрило је и финансирало Министарство културе Републике Србије. Велику захвалност, као и на обнови манастира Давидовице, дугујемо помоћнику министра културе господину Радомиру Бегенишићу, без чије помоћи Куманица не би била обновљена. Такође, потребно је истаћи и изразити велику захвалност народу Бијелог Поља

и северне Црне Горе који су током овог годишњих радова масовно и несебично, путем новчаних прилога, прилога у грађевинском материјалу и храни, помогли обнову ове светиње.

Музеј у Пријепољу, као носилац и организатор целокупног пројекта, посебну захвалност дугује добротворима из Бијелог Поља: Ранку Дамјановићу, Драгомиру Дуборији и његовој браћи који купише звоно, Божини Бошковићу, Вукоману Рутковићу, Вукаловици Дамјановићу, Рајку Бараћу, Новици Шћепановићу, Иву Кораћу, Крсту Кољевићу, Павићу Перовићу, др Буду Ракоњићу, Сави Лукићу и бројним другим уз извињење што њихова имена, због ограниченог простора, овом приликом не можемо поменути. Такође морамо поменути добротвора Милету Чабаркапу из Београда, који је, чувши за обнову свете Куманице дошао на лице места и поклатио првих 1000 ДМ, радна одела и рукавице за мајсторе и раднике, а приликом постављања крова послао 150 kg ексера за учвршћивање клиса. Милијана Средојевић, која живи у Београду, а пореклом је из ових крајева, послала је новчани прилог за обнову овог светог храма. Посебно нас је обрадовало писмо, а потом и сакупљени новчани прилози Сава Радовића, који већ 50 година живи у Канади, а који се на вест о обнови Куманице обратио нашим земљацима за помоћ у обнови овог храма. Међу бројним донаторима и добротворима нашао се немали број муслимана, а било их је који су и радили на самој обнови.

Како смо водили уредну документацију о свим донаторима, доставићемо је надлежнима из Српске православне цркве, а у монографији о обнови манастира Куманице објавити њихова имена.

Забележени су случајеви да су људи из удаљених села у торбама упртачама доносили по један обрађен камен са својих имања, да се узиде у зид Куманице, тако да нема зида ове свете цркве, а да у њега није донет и дариван камен. Сви прозори и двоја црквена врата су дело донатора. Много је оних који и данас дан траже да нешто своје уграде у ову светињу. Сигуран сам да од свих српских манастира и цркава, поред манастира Острога, Куманица има највише поштовалаца и оних који не би жалили да из свог дома дају оно што је најсветије, за обнову овог тајновитог и чудног српског манастира.

И на крају, као руководилац и организатор целокупних послова на обнови цркве Куманице, уз захвалност упућујем молбу Министарству културе Републике Србије и свим будућим добротворима да у следећој години оградимо порту каменним зидом са улазном капијом, поставимо звоник, урадимо нови и срушимо стари конак, порушимо бетонске зидове и на тај начин вратимо део одузетог мира овом светом српском манастиру.

Сто година пљеваљске Гимназије 1901–2001. године

КУЛТУРНИ И ПРОСВЕТНИ РАСАДНИК

Мало је институција код Срба које постоје и раде сто и више година. Посебно су ретке такве институције у Рашкој области где се турска окупација и администрација задржала све до 1912. године. Једна од тих институција која ове године обележава век постојања свакако је пљеваљска Гимназија основана 1901. године под називом Српска гимназија у Пљевљима.

Крај XIX и почетак XX века када је основана Српска гимназија у Пљевљима врло је сложено време јер се на овом простору сукобљавају интереси великих сила: Аустроугарске и Турске и природних претендента Србије и Црне Горе. У условима двовлашћа у Рашкој области, од Берлинског конгреса 1878. до 1908. године (турска управа и аустроугарско војно присуство), свака од њих је настојала да оправда своје претензије на пљеваљски крај и Рашку област – само их је различито правдала.

За Турску је ово подручје било не само "њена територија" него и једина преостала веза са Босном и Херцеговином коју је настојала да у погодном тренутку врати у своје окриље. Међутим, и сама заостала у привредном и просветном погледу и заузета анархијом у земљи није обраћала готово никакву пажњу на развој окупираних српских и других хришћанских земаља у Европи. Српски народ у Старој Србији и даље је био политички и економски обесправљен и изложен експлоатацији, свакодневном терору, насиљу, пљачки, отимачини, честим безразложним убиствима и плаћању бројних и тешких пореза.

За Аустроугарску ова "уска политичка земљоузина" била је важан стратешки коридор за познати продор на Исток који је брижљиво припремала. Нерадо је гледала на оснивање и рад српских културно-просветних установа, посебно Гимназије на овом подручју. Преко свог конзула у Пљевљима чинила је све да спречи отварање, а потом да омете и сузбије рад Гимназије. Отворено је подстрекивала и подржавала сеоске намере и побуне (Раоничку буну) против турске власти како би изазвала веће покрете и искористила опортуну став великих сила да с војском окупира Рашку област и наводно успостави "ред и мир". Из тих разлога настојала је да парализира српски национални рад и спајање Србије и Црне Горе у Рашкој области.

Србија и Црна Гора су, природно, настојале да ослободе део свога народа и државну и духовну матицу од вишеве-

ковног турског ропства. Иза ових планова снажно су се истицали династички интереси Карађорђевића у Србији и Петровића у Црној Гори око примата који ће од ове две српске династије бити стожер за ослобођење и уједињење српског народа у једну државу.

У таквим изузетно неповољним условима за српски народ, његову просвету и будућност осећала се потреба за оснивањем и неке средње српске школе у Рашкој области, која би била средиште културно-просветног и национално ослободилачког рада од ширег значаја. На решавању овог питања ангажовало се Министарство иностраних дела Краљевине Србије, Српско посланство у Цариграду и конзулати у Скопљу и Приштини, Српска православна рашко-призренска митрополија у Призрену и нарочито Српска православна црквено-школска општина у Пљевљима.

Зграда прве гимназије у Пљевљима

Пљевља су у то време била највеће и најзначајније место у Рашкој области са дугом културно-просветном традицијом манастира Св. Тројице у оквиру кога је основана најстарија основна школа у Рашкој области и Црној Гори (1745), Српско певачко друштво "Братство" (1889), постојале су основне школе у скоро свим већим селима, била развијена трговина и занатство а деловале су и друге институције српског народа.

Српски митрополит у Призрену Нићифор Перић предлагао је да се у Пљевљима отвори трговачка академија која би подигла економски ниво српског становништва под турском управом. Превагу је однела концепција Министарства иностраних дела да се отвори гимназија која је на почетку национално ослободилачког рада у западном делу Старе Србије, односно Рашке области за коју је била отворена. Најтежи период живота и рада ове гимназије и других српских гимназија у Старој Србији и Македонији јесте период под турском

окупацијом, када су српске гимназије и школе уопште биле под сталном турском полицијском присмотром и радиле под врло тешким околностима. Гимназија у Пљевљима као "виша школа" и културно-просветно средиште била је истовремено и незванични српски конзулат за Рашку област до 1912. године.

Црквено-школска општина у Пљевљима обезбедила је (доградила) зграду, опрему, огрев, послугу за школу и станове за наставнике, док је Србија обезбеђивала и плаћала наставно особље, уџбенике и учила. После бројних захтева и дипломатских ургенција турске просветне власти су Рашко-призренској митрополији издале дозволу за отварање Српске гимназије у Пљевљима која је почела са радом 5. новембра по старом, односно 18. новембра 1901. године по новом календару. Српски народ у Пљевљима и Рашкој области, на Косову и Метохији добио је своју прву и једину гимназију до 1912. године. Био је то догађај од далекосежног историјског значаја. Својом мисијом Гимназија је снажно допринела да се подигне пресвета и национална свест српског народа на ширем простору. Може се рећи да је са другим институцијама у Рашкој области припремила српски народ за ослобођење од турске окупације 1912. године.

Гимназија је званично била у надлежности митрополита у Призрену. Међутим, фактички, она је све до 1913. године била у надлежности Министарства иностраних дела Краљевине Србије. Преко конзулата у Приштини и Скопљу, Царинарнице на Јавору и уз помоћ Митрополије у Призрену, Србија је помагала и штитила ову установу и Рашку област. Преко Царинарнице на Јавору достављане су плате за наставнике, књиге и учила за Гимназију. Све до ослобођења ове услуге обављао је Васо Рољевић, храбри и сналажљиви кириџија из села Божетића код Нове Вароши.

У школској 1901/2. години Гимназија је имала само први разред. Наредних година постепено су отворани други, трећи и четврти разред. У подметнутом пожару, 30. октобра 1904. године, изгорели су школска зграда, опрема, учила, архива и књиге, што је ометало припремљене планове за отварање виших разреда и подизање школе на ниво потпуне Гимназије. После тога школа је наставила рад у другим зградама све док није уз помоћ Србије, добровољних прилога српског народа из других крајева и црквено-школске општине у Пље-

вљима 1906/7. године подигнута нова и већа зграда која се и данас користи за просветне сврхе.

Оснивач и први директор Гимназије био је Пљевљак Танасије Пејатовић, талентовани научник, ликовни стваралац и свестрана личност. У раду су му помагали истакнути просветни и научни радници из Пљеваља: Стеван Самарџић, учитељ, књижевник, посланик и новинар; Гавро Пејатовић, финансијски стручњак; Симо Шиљак, свештеник; Сејфо Шеховић, наставник и тумач турског језика и Стана Јовановић из Новог Пазара, учитељица женског ручног рада. Касније су у Гимназију распоређивани наставници и професори из других места Старе Србије, Краљевине Србије и српских крајева преко Саве, Дунава и Дрине: Илија Лалевић, Тодор Боровњак, Ђорђе Пејановић, Васа Стајић, Петар Косовић, Василије Марић, Глиша Елезовић, Димитрије Јевтовић-Полимац, Милан Вуковић, Александар Марић, Ђорђе Константиновић, Милан Атанацковић и други. Били су то први српски научници, сликари, песници и вајари из Рашке области и других крајева. Са њима су дошле бројне новине у Пљевља и околна места: музика и певање; гимнастика и соколски систем наставе; добављане бројне књиге и листови ("Цариградски гласник", "Босанска вила", "Летопис Матице српске", "Српски књижевни гласник", "Дом и школа", "Наш живот", "Нова искра", "Нова Европа", "Глас Црногорца", "DER BAZAR" и "LA PETITE BEVUE" и други). Професори гимназије основали су и прве социјалистичке дружине у Пљевљима. Социјалистичке идеје и покрет у неослобођеним Пљевљима сматрани су тада за недозвољен национални рад. Професори таквих схватања били су удаљени из Пљеваља. Ученици Гимназије постали су касније знаменита имена и наше и светске науке: академици Урош Ружичић, педијатар, Гојко Ружичић, лингвиста и др.

У Пљевљима је 1903. године отворена и трогодишња Девојачко-радничка школа која је била под управом Гимназије и са њом чинила целину све до 1912. године када је престала да уписује нове ученице.

Прерана смрт директора Танасија Пејатовића (1903) била је велики ударац за тек основану Гимназију. Следеће године (1904) непријатељи српске просвете и напретка исценирали су инцидент поводом безазлених догађаја приликом обележавања Савиндана, што умало није довело до затварања Гимназије. У школској 1910/11. години Гимназија је као и све српске школе у Старој Србији била затворена због неверених учитељских и наставничких сведоци и због става турске власти да у српским школама не могу да раде страни, посебно српски поданици.

Наставни планови и програми, уџбеници и наставна средства у Гимназији и Девојачко-радничкој школи у Пљевљима били су исти као и у одговарајућим средњим школама у Краљевини Србији, с том разликом што се у Гимназији уместо немачког учио турски језик, као обавезан, а национална историја кришћом предавана у оквиру хришћанске веронауке.

У 1912. години била је адаптирана зграда и набављена опрема за отварање интерната за 60 до 80 ученика Гимназије. Међутим, због балканских ратова 1912/13. године обустављена је ова активност и рад школе до новембра 1913. године. После ослобођења, Пљевља су, у складу са договором две српске краљевине, припала Црној Гори. Гимназија је тада прешла у надлежност Министарства просвете и црквених послова Црне Горе. У вези са тим промењен је наставни кадар. Међутим, профил школе и простор са кога су уписивани ученици нису се много променили.

За време ослободилачких ратова Црне Горе и Србије 1912-1918. године ученици и професори остављају школу, узимају пушке и прикључују се црногорској и српској војсци и ступају у одбрану земље и народа. Поменимо неке од њих: Василије Марковић, Гавро Пејатовић, Данка Митровић, Илија Лалевић, Петар Косовић, Симо Шиљак, Милан Минић, Владислав Самарџић, Димитрије Јевтовић-Полимац, Митар Обрадовић, Коста Костић, Миљивоје Кандић, Александар Ђенисијевић, Јован Јанићијевић, Перо Кнежевић, Миле Перунички, Михаило Божић, Василије Жугић, Божидар Марковић, Љубомир Полексић, Милан Џамбазовић, Миланка Кнежевић, Станко Обрадовић и многи други. Масовним учешћем у ослобођењу и одбрани земље

турно-просветног средишта била и центар националноослободилачког рада и извориште патриотских осећања. Много ученика и наставника изгубило је живот у ратним збивањима, од епидемије шпанске грознице и глади. У згради Гимназије извесно време била је болница за рањенике. Школски намештај, учила и књижице биле су уништене, земља осиромашена, друштвени и привредни токови заустављени. Ратна штета износила је тадашњих 56000 динара. Првих неколико школских година после рата Гимназија је радила према скраћеним програмима и наставним плановима. Скраћене школске године извођене су у тзв. течајевима који су трајали: 4, 6, 12, 18 и 24 месеца за ученике од IV до VIII разреда, док је за ученике нижих разреда удешено да за једну школску годину заврше по два разреда. За ове течајеве и скраћене школске године коришћени су програми и планови израђени у току Првог светског рата, по којима су учили српски јаци у Француској. Уписивани су ученици који су имали прекид у школовању до једне године. Остали су могли приватно да полагају разред по разред као у редовно доба.

Недостатак наставника и професора био је изражен кроз цео међуратни период. Било је година када је уместо 25 бивало само 8 до 13 просветних радника у целој осморазредној Гимназији. Било је мање професора од броја одељења у школи. Наставници и професори, већином млађи кадар, били су приморани да имају по два разредна старешинства, да недељно држе по 25 до 30 часова. И директори су поред управљачких обавеза и сами држали часове, понекад и пун фонд од 18 часова. Посебно је било тешко обезбедити предаваче за гимнастику, пјевање, красноречје и стране језике који су чешће остајали заступљени него што су предавани или су предавани са редуцираним бројем часова. За стручне предмете често су ангажовани месни чиновници у Пљевљима: учитељи, свештеници, шефови финансијске управе, грађевинске секције, правници, лекари, официри и др. И поред тога, неки предмети били су редуковани са мањим бројем часова од прописане норме, а неки уопште нису били заступљени. На рад школе одражавала се и тадашња пракса да су просветни радници често премештани из места у место. Директори Гимназије били су истакнути просветни радници, врсни педагози, писци књига, учесници ослободилачких ратова Србије и Црне Горе.

Због недостатка наставника био је успорен развој Гимназије: школске 1918/19. године обновљен је рад прва четири разреда; 1920/21. отворен је V разред; 1922/23. VI разред; 1923/24 VII и на крају 1924/25 и VIII разред. Са отварањем виших разреда повећавао се и број ђака: од 600 до 700 и више. У првим годинама

рада гимназије већина ученика била је из седишта школе, док су касније били бројнији ђаци ван седишта школе, посебно са подручја Дурмитора, Пиве... У почетку су гимназију већином учили деца из грађанских породица, а касније су преовлађивала сеоска деца. Према социјалном пореклу највише је било деце земљорадника, потом трговаца, занатлија, свештеника, чиновника, официра и др. Према успеху ученици су оцењивани: одлично изврсно способан, способни и неспособни. Дисциплина у школи за све време њеног рада била је врло строга како у погледу владања тако и у погледу учења. Мало је било одличних ученика. Знатан број полагао је поправне испите. Није мали број оних који су понављали разред или су због слабих оцена губили право на даље школовање. Мало је ученика ослобођено полагања нижег и вишег течајног испита или су, пак, ове испите полагали први пут. Често су били бројнији они који су били одбијени на три месеца или на годину дана. Ученици су строго кажњавани и за мање преступе. Због мањег безначајног некоректног односа према професорима ученици су искључивани из школе са или без права полагања испита у другим школама. По строгим критеријумима о оцењивању учења и владања ученика пљеваљска Гимназија је тада, раније и касније била позната као школа са дугом и истакнутом традицијом чији су ђаци с успехом настављали даље школовање. Међутим, строга дисциплина није била препрека да се ученици буне против неправде, било појединачно или колективно, као што је било 1928. године када су захтевали да се замене непожељни професори; 1939. године када су под утицајем љевичарских идеја протествовали против стања у друштву школе или, пак, 1940. године када је због недолжног односа према професору и недолжног понашања искључено 8 ученика, а укупно кажњено чак 137 ученика.

У првим послератним годинама а и касније, услови живота, исхрана и одећа ученика и уопште социјални и хигијенски услови били су скромни. Доста ученика, а посебно оних са села, живело је у скромним животним условима. Често су у једној изнајмљеној соби становала три до четири ученика и у једном кревету спавала по двојица. Ученици су се хранили сувом храном донетом од куће са села која је била једнолична и оскудна. Одећа ученика често је била скромна и дотрајала. Због честих епидемија у зимским периодима школа није радила по неколико дана. И поред свега, развијеност и здравствено стање ученика посебно оних са села било је добро, а духовна развијеност задовољајућа. Једно време обилазени су и прегледани ученички станови од комисије школе.

После оснивања Дома народног здравља 1928. године, љекари школске поликлинике редовно су контролисали здравствено стање ученика и хигијенске услове у школи.

Због строге дисциплине, различитог васпитања и схватања професора, политичког утицаја, нових идеја и других токова који су пратили новостворену државу Срба, Хрвата и Словенаца повремено је долазило до неспоразума па и сукоба професора с ученицима и управом школе са неким месним институцијама. Ово се нарочито односило на љевичарски и соколски покрет, спорт и забаве које су тада организоване. Класичној настави давана је предност у односу на слободне активности, нове идеје и забаве ученика.

Школске свечаности организоване су поводом верских и државних празника: Божића, Васкрса, Савиндана, Видовдана, Дана Ђирила и Методија, Дана уједињења (1. XII 1918), Штросмајеровог дана... Директори и професори у поводу празника или у другим приликама повремено су држали јавна предавања за ученике и грађанство са темама из националне историје или актуелне домаће и стране проблематике: О великим биткама из историје српског народа, О користи од читања, О срећи у животу, О Карађорђу, Вуку, Доситеју, Ђури Јакшићу, Томашу Масарику... О Француској, Чехословачкој, Пољској... О лиги народа, О методу и значају васпитања, Породица и школа, Здравље и школа, О туберкулози, Трезвењачки и соколски покрети и њихове идеје, О научним и техничким достигнућима...

Велики значај имале су бројне позоришне представе, концерти, рецитације, изложбе ученичких радова и друге забаве које су у режији професора изводили ученици Гимназије. Били су то догађаји за Пљевља и ширу околину.

Од великог значаја био је рад бројних ученичких удружења и фондова који су постојали при Гимназији: Ђачка трпеза од 1919–1922. и 1925. па и надаље; Коло трезвене младежи "Брезник" од 1920/21; Литерарно удружење "Пошет" од 1924/25; Просветно удружење од 1924/25; Соколско удружење од 1925/26; Фонд сиромашних ученика од 1929/30; Фонд школских потреба од 1929/30; Подмладак друштва Црвеног крста од 1932/33; Подружница Ферилалног савеза од 1932/33; Секција подмлатка Јадранске страже од 1932/33; Заједница дома и школе од 1933; Благотворна ванредних прихода од 1935; Фонд за здравствену заштиту од 1935/36; Подмладак Аеро клуба "Наша крила" од 1937. и др. Од 1931–1932. у Гимназији је уређиван и објављиван омладинско-ђачки часопис "Наша искра" (уредник и власник Ђорђе Киселиновић, професор гимназије). Био је то први часопис који је излазио у Пљевљима.

Ако бисмо на крају, хтели да закључимо шта је Гимназија значила за Пљевља и околину послужимо се речима Владислава Нешковића, директора школе од 1928. до 1932. који је у извештају Министарству просвете, између осталог истакао "... Огромној већини ученика остаје само оно што су у Гимназији научили. Гимназија у овоме месту... је једини знатнији културни и просветни расадник. Она је овде и академија наука и академија уметности. Она надокнађује позоришну уметност, филмску, као и све остале значајне установе којима културни центри располажу.

И у току Другог светског рата много ученика и професора учествовало је у одбрани и ослобођењу земље од окупатора. После рата Гимназија је прошла све фазе обнове и изградње земље у новим друштвено-политичким условима. Након обавезног осмогодишњег школовања Гимназија је ишколовала бројне генерације и ученике који данас раде и живе на свим континентима и меридијанима. Из неоправданих идеолошких разлога једно време се звала Гимназија III санџачке бригаде и била укључена у систем усмереног образовања. Касније се после непотребних експеримената вратила својој првобитној традицији, спремању ученика за универзитет и изворном имену Гимназије "Танасије Пејатовић" у Пљевљима.

Милан Ф. Петровић

ВРЕДАН КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИК

Историјске прилике у Рашкој области у другој половини XIX века биле су одјек бројних покрета у већ добро ослабљеном Османском царству које се још увек одржавало само захваљујући сукобу интереса и циљева великих сила око ослобођења и уједињења територија, а посебно на Балканском полуострву. У склопу те глобалне политике европских сила политичко-дипломатске манипулације су се одвијале са посебном жестином око ослобођења и уједињења српских историјских и етничких земаља (Босном, Рашком, Косовом и Метохијом и Македонијом). Ипак, притиснута појавом националног буђења и покретима за ослобођење балканских народа, Турска је била присиљена на попуштање. Ојачањем хришћанском православном становништву морала је дати веће верске слободе. Реформа из 1856. (Hattı Hümayun) и успостављањем нове вилајетске администрације 1864–1867. године омогућило се подизање цркава и отварање српских основних школа.

Већ 1857. године започета је изградња цркве Св. Тројице у Новој Вароши која је добила репрезентативан изглед. Народ је тражио да се уз њу подигне и основна школа што је и иначе било уобичајено. Следећа црква је саграђена у Новом Пазару. То је била црква Св. Николе која је била завршена 1871. године. То је била монументална грађевина која је одговарала статусу саборне (митрополитске) цркве. На подручју данашње општине Сјеница у другој половини XIX и почетка XX века изграђене су три сличне цркве. То су биле цркве Св. Георгија у Лопижама, Св. Петра и Павла у Сјеници и Вазнесења Христовог у Штављу. По правилу су ове православне храмове, поготово на селима, отваране су и српске основне школе. Тако су настајали верски и образовни центри и значајне споменичке целине.

Тај јак градитељски талас био је привремено прекинут избијањем босанско-херцеговачког устанка 1875–1878. и ослободилачких ратова Србије и Црне Горе 1876–1878. године.

Без обзира на сва та збивања српски народ није клонуо ни верским ни националним духом иако Срби нису у Турској империји били признати као посебан народ већ су убрајани у "Rum millet", тј. у грчку народност. Митрополити, односно владике рашки, касније рашко-призренски, били су Грци све до 1895. године као и Васељенски патријарси који су увек били Фанариоти са седиштем у Цариграду (предграђе Фанара). Народ је био решен да прави своје богомоље иако је много шта имао против себе и своје жеље за верским и културно-образовним уздицањем. Народ је био лоше заштитен од црквених фанариотских власти, био је без

националног статуса, затим је био оптерећен бројним давањима, порезима, таксама, кулуком, исцрпљен многим недаћама и немаштином. У таквим околностима после ослободилачких ратова 1876–1878. године грађење цркава и школа представљало је прави велики подухват, посебно у овом делу Рашке области, тј. на Сјеничко-пештерској висоравни.

Прво је требало прибавити ферман од султана којим се дозвољава изградња цркве, али под одређеним условима (димензије, врсте материјала, локација и сл.). Најчешће су највеће сметње правиле локалне турске власти па се морало много да ради и подмићује и иначе подмитљиве турске чиновнике и великодостојнике. Када се добије царски ферман за градњу цркве увек се наглашавало да

Црква у Штављу

се не сме тражити помоћ за изградњу ни од кога осим од локалног становништва и месне црквено-школске општине. И поред кулуком обезбеђиване радне снаге и запрега, као и већих новчаних прилога трговаца и имућних домаћина, ипак се морала тражити финансијска помоћ од митрополита београдског и српске владе. Министарство просвете и црквених дела, као и Министарство финансија Кнежевине, касније Краљевине Србије одобравали су позамашне суме новца за изградњу цркава и школа. Новац је од српске владе упућиван до царинарнице на Јавору, а одатле илегално до црквено-школских општина (специјални курир за такве и сличне послове био је Миле Новковић из Љепојевића).

Поузданих података о мајсторима који су градили цркве у Сјеници, Лопижама и Штављу за сада нема, али у народном памћењу фигурирају мајстори Македонци. На овим просторима било је и добрих домаћих мајстора као што су били Тадија Крстић из Божегића и Лука Лукица Иванковић из Љепојевића. Они су крајем XIX века изградили доста значајних објеката у сјеничком крају као што су турска војна касарна у Сјеници, цамија у Кладници и др.

Овом приликом већу пажњу ћемо посветити цркви Вазнесења Христовог у

Штављу код Сјенице. Ова црква се налази на једном благом узвишењу у Кнежевцу са леве стране пута Сјеница–Нови Пазар. Мало даље од цркве према југоистоку су остаци каменних зидова старе основне школе која је срушена 1981. године. Осамљени положај цркве у односу на околна насеља која чине парохују објашњава се тиме што је храм подигнут на старом култном месту. Приликом асанације темеља ове цркве 1991. године утврђено је постојање старе некрополе чију старост није могуће утврдити без детаљнијих археолошких истраживања. Ипак може се са сигурношћу претпоставити да је на подручју Штавља, које обухвата 15 села, постојао дуги континуитет живота. Наспрам цркве у насељу Кнежевац пронађени су праисторијски и средњовековни остаци материјалне културе. И неки топоними и локалитети говоре нешто о прошлости као што су: Црквина, Грчке њиве, Молитва, Латинско гробље, Распоганче, Лиса, Брњица, Градац, Вапа, Штаваљ, Драголовиће итд.

Преко Штавља је пролазио познати Дубровачки друм. До оснивања града-паланке Сјеница у другој половини XVII века Босански друм се са Дубровачким састављао у Штављу. У турском попису Штавна (Штавна, Иштавна) први пут је пописан 1455. године. Подручје Штавља углавном је насељавало српско православно сточарско становништво. То становништво касније је било изложено честим притисцима и зулумима па су и због тога, као и због многих других разлога, биле честе и судбинске миграције. Интензивне и масовне миграције биле су нарочито крајем XVII, током XVIII и почетком XIX века, мада их је било и раније и касније.

За сада нема довољно података о изградњи цркве у Штављу, али полазну основу за датирање представља запис графитном оловком на црквеном јеванђељу у којем се каже да је зидање почело 1873. године. У том запису се даље каже да мајстор из Дежеве одуста (од градње) па се храм доврши тек 1876/77. године. Према ономе што је архитекта Славица Вујковић записала из казивања староседелца Добра Грбовића, који је тада имао 90 година, мајстор из Дежеве се звао Савотије. Грбовић је тада рекао да је до прекида радова на цркви дошло због недостатка новца и прикупљања прилога. Тумори цркве Вазнесења Христовог су били Вуксан Грбовић и Вуксан Раковић, а тадашњи свештеник је био Максим Балшић. Изградња цркве је започета у веома тешко време. Већ 1874. година била је неродна, а 1875. била је година буна и устанака у Босни и Херцеговини, Васојевићима, западном делу Рашке области (Бабинска буна), нововарошки

и сјенички крај. Прилике су биле тешке и несигурне (имовинска, правна па и животна несигурност биле су саставни део свакодневнице). Рад кулуком и прикупљање материјала и новца бивали су све тежи. Црквењак Драгољуб Ашанин је причао да је његовом претку било кулуком одређено да за изградњу цркве приложи неколико кола камена што он није био урадио све док није опомену од турских власти. Наводно, он је тада пристао и да се "потурчи", али му је речено да то може да уради тек пошто одужи дуг цркви. Ту причу је потврдио један стари Каличанин који је живео у Краљеву када је Славица Вујовић прикупљала податке о штављанској цркви.

Према запису из јеванђеља црква је завршена 1877. године, јер је тада освештана и приведена намени. Изгледа да тада нису били сви радови завршени. После Берлинског конгреса 1878. године настала су трешка времена у Рашкој области и многе невоље су се искаљивале и на храм Вазнесења Христовог у Штављу. Балкански и Први светски рат оставили су своје трагове на овој лепој цркви. У Другом светском рату Немци су ову цркву оскрнављали држећи у њој овце пошто су претходно поломили иконостас. Нови иконостас је урађен после Другог светског рата, али је био много мањи од оног којег су Немци поломили. Крајем осамдесетих година овог века на сводним конструкцијама и зидовима појавиле су се велике пукотине, па се 1991. године морало приступити асанацији и замашним радовима на фасадама и у унутрашњости, као и на препокривању објекта. Тако је тада црква доведена у веома добро стање.

Црква у Штављу је доста масивна грађевина са основом у облику правоугаоника димензија 18x9 метара. Унутра има изглед тробродне засведене базилике. Црква је зидана каменом. Све сводне конструкције, лукови и куполе урађени су од правилно тесаних блокова сите. Дрво је коришћено само за кровну конструкцију и затеге у подножју лукова. На поду су мермерне плоче постављене за време последњих радова. Кров је покривен бакарним лимом. Фасаде су малтерисане и окречене у бело. Сва декорација је вешто и пажљиво урађена. Исклесани су мотиви попут цвета, крета, представе свештеника и сл. Сликарска миље је у овој цркви скроман. Међу црквеним иконама налазе се две вредне грчке иконе сликане у дрвету.

Храм Вазнесења Христовог у Штављу има архитектонску концепцију која је у сажетој форми преузета од саборне цркве Св. Никола у Новом Пазару. Штављанска црква је скромнијих димензија у односу на храм Св. Николе у Новом Пазару, а нема ни припрате ни хора. Али, црква у Штављу са измененим односом у корист висине, делује много складније стремећи увис. Овај тип цркве следи традицију средњовековне византијске архитектуре иако је у Рашкој било и аутохтоне оригиналности.

Салех Селимовић

Јубилеји школства у пријеполском крају

ПРОСВЕТАРИ ВЕСНИЦИ НОВОГ ДОБА

Три основне школе у пријеполској општини прошле и ове године обележавају значајне јубилеје – годишњице свог постојања и рада. Највећа образовна установа Основна школа "Владимир Перић Валтер" обележава 170 година образовања у Пријеполу, Основна школа "Душан Томашевић Ђирко" у Великој Жупи обележиће ове године 90 година а Основна школа "Светозар Марковић" у Бродареву, половином новембра прошле године обележила је просветарску мисију дугу један век. У свим школама су побољшани услови рада, набављена нова учила, организована тематска такмичења ученика и у свим школама је учињен додатни напор да се историја школства смести међу корице књига. У Бродареву је штампана обимна монографија под називом "Школа у Бродареву и школство бродаревског краја у 20. веку" аутора Љубише Вуковића, просветног радника школе и књига

и радници школе, представници Министарства просвете, Скупштине општине и других образовних институција и обележили ове значајне годишњице из историје бродаревског школства.

Госте су поздравили директор школе Рајко Симићевић, председник Скупштине општине Пријепоља Стеван Пурић, помоћник директора Љубиша Вуковић... Представљене су књиге штампане

Миланка Стишовић и Бранко Зејак откривају бисту Душану Павловићу

за ову прилику и у дворшту школе откривена биста народном учи Душану Павловићу у знак сећања на допринос дат развоју бродаревског школства.

Спомен биста је дело познатог пријеполског вајара Горана Чпајака а дар Нићифора Аничића, родом Страњанца, бизнисмена из Јужне Африке. У присуству породице Душана Павловића спомен бисту су открили Миланка Стишовић, начелница Министарства просвете у Ужицу и Бранко

Основна школа "Владимир Перић Валтер"

Зејак, бивши ђак школе и аутор књиге о Душану Павловићу. Аутор монографије о бродаревском школству, Љубиша Вуковић, због своје трудољубивости, напора и прилежности заслужује сваку похвалу, записао је у рецензији књиге академик Петар Влаховић. Монографија представља прави истраживачки подухват у коме су обелодањени многи архивски подаци као извори првог реда као и споменик од изузетног значаја и за савремене и будуће нараштаје.

М.М.

Поменик

НАРОДНИ ПРИНЦ ТОМИСЛАВ КАРАЂОРЂЕВИЋ

Прошлог лета, тачније 12. јула, на Петровдан, преминуо је на Опленцу, принц Томислав Карађорђевић, један од најчеститијих изданака ове заслужне српске династије. Стицајем необичних друштвених прилика у последњој деценији минулог века имао сам више сусрета са принцем Томиславом, не само у Пријеполу, већ и у задужбини његовог славног деде краља Петра Првог на Опленцу, код Тополе. И, не једном, чуо како са тугом у гласу казује саговорницима:

– Сви моји су поmrли у туђини. Отац у Француској, мајка у Енглеској, а оба брата у Америци. Ја желим да умрем у Србији...

ПОДУШЈЕ ПРИНЦУ

Умро је краљевић Томислав, син краљев, брат краљев и унук краљев. Ових тужних дана док сахрањује свог краљевића српски народ мора да зна да је и српску цркву основао један краљ и један принц и да су наши краљеви и наши свец и наши писци и наши мученици. Србија је била краљевина осам стотина година и није то била само под Турцима и под комунистима.

Срби су народ који је имао четири династије своје крви, а једини су којима је династију укинуо један туђин и апостата. Закон по коме је наша краљевска породица избрисана из Срба, лишена свих грађанских и људских права, још је на снази у Србији. Да се то десило неком другом народу, такав један докуменат налазио би се у свим његовим удбеницима, као доказ до које је мере он био понижен и поништен. И док год Срби не буду тај документ ставили у своје читанке, они ће се тешко вратити на свој пут и успоставити своје старе светосавске темеље – овим речима уз дужно српско покој душе Краљевићу Томиславу Карађорђевићу почео је своју беседу у порти ваљевске цркве велики српски песник Матија Бећковић.

И та му се велика жеља испунила. А сви који су словили иначе скромне некрологе поводом смрти овог скромног човека и истакнутог хуманисте били су једнодушни у оцени да је принц Томислав био право оличење човека из народа. То је он показао и доказао у свим

несрећама које су задесиле његов народ. Трудио се да му помогне. Иако је преко пола века био изгнаник из своје отаџбине он је за њу био везан и срцем и душом и мислима. Редовно је подсећао на речи свог деде, краља Петра, такође изгнаника из трагичне Србије:

– НЕ ЗНАТЕ ВИ КАКО ЈЕ ЖИВЕТИ БЕЗ СВОГ НАРОДА!

А принц Томислав је живео "без свог народа" од 1939. до 1991. године. Пред Други светски рат је са својим братом Андрејом отишао на школовање у Енглеску. И игром историјске судбине његове краљевске породице тамо остао пуне 52 године. И никада није хтео узети држављанство ниједне земље, па ни британско. Као Карађорђевић, као Србин, као родољуб, то себи није дозволио.

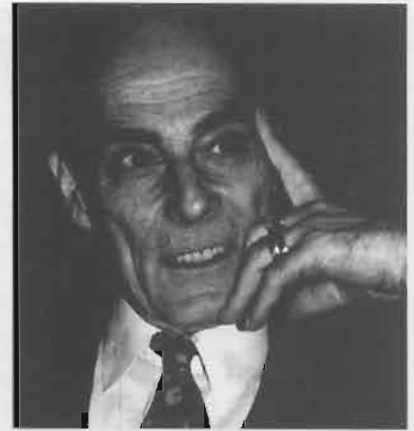
Била је то стварно вансеријска личност која је пленила својом непосредношћу и скромношћу. Идеал му је био да буде онај узорни, прави српски домаћин. Емотивно и театрално је говорио:

– Знате, сви моји преци су били домаћини. Вожд Карађорђе је три пута подизао своју кућу и домаћинство. Радост човека који у животу подигне кућу могу разумети и осетити само они људи који су то радили...

Када је 1947. године брионска Југославија законом трајно забранила Карађорђевићима повратак у земљу краљевић Томислав је одлучио да се бави пољопривредом, воћарством. И да на свом имању код Лондона има плантажу јабука. И ту се, код принца, особито на Ђурђевдан и Видовдан, окупљао крем српске емиграције.

– Али ја сам, као домаћин, строго забрањено да се ту разговара о политици. Дојавило ми је да слушају у Лондону политичке полемике и гложења. Рано сам осетио да када само један дан проведете са српским политичарима онда вас постоје најмање три дана боли глава... – истицао је краљевић Томислав. И трудио се да све људе, без обзира на њихове политичке погледе и разлике подједнако и стрпљиво саслуша и уважава. Онако, уосталом, како је то чинио и његов узор-деда, стари краљ Петар Карађорђевић.

Принц Томислав се трудио да што више сазна о коренима својих далеких предака. Као дете се обрадовао када сам му показао једно саопштење са научног скупа "Српски дани Сретена Вукосављевића" у Пријеполу. У том саопштењу је разјашњено како је Карађорђе деда Петар (отуда је Карађорђе Петровић) краће живео у селу Жабрену, на Пе-

штери, по доласку са Комова, из Васојевића. Ту се и побратимио са угледним муслиманима Кучима. Побратими су и помогли Петру да отсели у Тополу, у Шумадију. Но, људи људе нису никада заборављали па ма колико их делили и простор и вера и време. Кучи на Пештери су као комиту дочекали Карађорђевог унука Петра Мркоњића. А Карађорђе је доласком у Сјеницу 1809. године наредио да се заштите Кучи у Жабрену. А један потомак тих Куча, звани Халил Куч, је 1922. године донео у Београд десет овнова као сватовски прилог (дар) на свадбу краља Александра и краљице Марије, родитеља принца Томислава.

Светосавски, милешевски крај и Немањића стара Рашка су особито били предмет интересовања и пажње принца Томислава. На нашу иницијативу он је ускоро по доласку у земљу дошао у наш крај и постао члан Милешевског културног клуба "Свети Сава" у Пријеполу. У том својству он је овде био три пута присутан. Први пут је био наш гост на прослави 80-годишњице ослобођења рашке области од 500-годишњег робовања под Турцима, као син Врховног команданта српске војске која је и овај крај и Космет и Македонију ослободила од феудалног мрака. Прослава је одржана 27. октобра 1992. године.

Други пут принц је присуствовао ванредној скупштини нашег клуба која је одржана на други дан Васкрса 1993. године и названа "Васкрс српске наметн". На том масовном скупу је конструктивно реаговано на извесну бесмислену резолуцију муслиманских интелектуалаца у Новом Пазару у којој се тражило издвајање рашке области из састава матице Србије. Како матицу српског народа одвојити од његове данашње матице? – питао се и принц Томислав и други угледни учесници овог скупа.

Трећа посета принца Томислава Карађорђевића милешевском крају била је 12. маја 1995. године када је присуствовао великом сабору српског народа у манастиру Милешеви поводом обележавања великих јубилеја – 450 годишњице Милешевске штампарије и 400 годишњице спаљивања моштију Светог Саве на Врачару. Том приликом он је присуствовао и изборној скупштини нашег клуба.

Милораг Веруовић

НАШИ (СРПСКИ) УМИШЉАЈИ – СЈЕМЕ РАЗДОРА

– Ту сад нико ни с ким не ратује јер је свако давно погинуо –

Д а смо мисаон народ то нам нико порећи не може. Али, да смо и лакомислени, самољубиви и расколници не можемо се оправдати.

И док нас је мисаоност свијетом прослављала остали пороци су нас одвише коштавали.

Кад су, кроз времена и "славна и тамна", разне але на нас зијевале, несложје као производ наших раскола, чинило је своје; плахост и лакомот нас у загрљај освајача одводила, а потом вјером преметали и "заробили себе у туђини", што ловћенски донебесник закључи.

И тако, вјекови прохујаше а силници и насилници, уз нашу испомоћ, сломише и расточише прву европску силу која се Душановим царством зваше.

Гробове наших предака подвижника обраста маховина несјећања па нас њихов дух све мање напада. Прошлоет заборављамо да би нам се поновила. **Туђа нам кукавица милија од свога сокола.** Сви знамо ко смо а умишљамо да смо неко друго. Престали смо држати брата за брата. Под нарцисоидном омамом у кривом огледалу себе видимо.

Да ли је то колективна параноја?

До недавна смо се чудили како наши исламизирани одроди заборављају своје поријекло. Схватили смо и зашто, у додворавању Османлијама и корјене затираху. Сад нам на њих, у новој несрећи, ни на ум не пада.

А и како би кад његошевски, српски, сој који је Косово у срцу носио, Милошем се поносио а Вука за уклин помињао, поче да се разводњава.

Зар не знају, знала их помрчина (коју вољно на себе навлаче) да су близу 80% старохерцеговци а не никакви новопечени "Монтенегријени"; да су 20% рашко-косовског рода према коме су до прије пар деценија, као озеблик према Сунцу, погледе упирали.

А данас, све раде да се са својим поријеклом заваде. Све чине да српско у себи расчине. Трагају и тамо куда трагова нема. Њихови трагачи с лажним детекторима, од којекуда наручене вајне "науке" ето (за зло своје) "доказују" и доклеатске везе. Плету лажолаже, мистифицирају па и закљичу се у амалгамну уличну скупину, коју "прквом" назваше, и у расколнике које апостола вјера као непоменике одбаци.

"Дукљани" су веле, тј. потомци Доклеата који се изгубише два вијека прије Христа Спаситеља и у романски живаљ уклонише.

Не дијели их од њих нако хиљада година прије него им и први преци (прекокарпатски Срби) овдје огњиште *протиритисе. Али, у предмету зарава раз-*

ма, и то им ближе него они од којих их титоидна – "бромоморска" хоботница коминтерновским канцама, прије пола вијека, одвоји и новом "нацијом" прозва.

"Сад, у зли час, други (тобоже "нови") језик сричу (или, како кажу, "сријечу")."

ВРАЖЈЕ ГОРЕ

Тамо гдје се горде горе вјечно се ори: "горе, горе..." а нема куд горе.

У те црне горе нико не оре, нити се сије јер сунце не грије. Ту нема зоре а сви се зоре и стално једни с другима боре. Мимо све горе ту је најгоре.

У те горе ђаво зида дворе. Храмове руши, глас правде гуши. Отвара проклете двери, пркоси крсту и вјери. Окупља злочесте звијери, сатанске пресуде мјери.

Нема горе к'о Вражје горе!

Ч. Луцић

Чак и најзаосталији афрички народи (који су се донедавна по прашумама с мајмунима утркивали) "доказују" да су азбуку од раније имали а ови ни књиге још на "својој" немају.

Каква вјера таква и наука. Најоданији брововци посташе најватренији србофобци. "Ко се црним задоји ђаволом, обешта се њему до вијека", не каза Његош безразложно.

И зашто се то ради? Случајно није! А нијесу ни заговорници тога одрађања и лажовјерја незнавени и поред свега незнања. Знају бар толико.

Ако ништа кадри су прочитати на надгробним плочама својих дједова или очева коме племену припадају, која им је вјера претке одржала, које медаље (као Обилића) прси красиле...?

Није им то нејасно али им је јасније (и сласније) шачина сребрењака која је и Јуду Искариота полакомила.

Важнија им је "Гранде манус" (Велика рука) ватиканска – енциклика од прије 120 љета која се пут Балкана и Истока пружила, а још се није ни скупила ни повукла. Нико јој прете саломно није. И даље снажно исте планове према Србима развија и исте стријеле усмјерава.

Знају новоумишљенији и да се тиме проводи папска була "про кроатика генте", знају и колико су те папске смјернице, преко усташа, српске крви проливле...? Знају а неће да знају!

"Мрзниј" су ми они него Турци!" рече Раде Владика за "потурчењаке". Шта ли би рекао за данашње "дукљанско-кованске" ситношифаршије који му на род натрун натурају.

Можда би само, уз уздах, поновио: "Надање је наше закопано...!"

А ко ће знати да му чеоне жиле, од велика јада и јада не би набрекле да подвикне: "Што нероди од рода чините!"

Но, зар би у његовом расаднику Српства, гдје расрбна коров дивљином обраста, ико више на то пажњу обраћао?

Гдје анатемисани анатемису ту лишај и камен и људе притиска. Ту се "олтар прави на камен крвави" мемљивом помрчином заклонити циља. Ту већ нико ни с ким не ратује јер је свако давно погинуо. Ту се "ни збори ни твори" но се постаје све гори и гори. Нема мишце да "тартар уздрма". Ту Небеса леђа заокрећу. Заокренуо их је и самотни очајник ловћенски поодавно. Тачније још онда кад му кандило с љубљеног врха планине скинуше. Кад му сјени болно задрхташе а муњине жице слова исписаше: "Нашег јада у свијету нема!"

Данас загледаник у луче космике, са црним каменом окованог врха, не би ни имао шта рећи него што је и предвиђао. Замислио би се над завршним чином наше, свесрпске, несреће крајем другог миленија и отпловио флуидом Свемира.

А ми, овоземни проходници...? Можемо ли жмурке даље од амбиса?

"Оћемо ли већ једном прогледати јер нема дана без очнога вида!"

"Оћемо ли се умишљаја отрести, сјеме раздора одбацили и прегнути (а "прегаоцу Бог даје махове") да се из вражјих канци исчупамо, наново прекристалишемо и постојано загазимо у двадесет прво столеће.

Тако би, сигурно, доживјели нови свесрпски васкрс и просвијетлили се иза оволико искушења и катарзи кроз које нас 20. вијек проведе.

Дај Боже да нас ови зли вјетрови мимоиђу, "да живимо сви у слози, Свети Саво Ти помози". Порази злоћудне! Награди добродушне! Задахни нас мирисом хиландарског кандила да нас фатаморгански умишљаји мимоиђу. Амин!

Чегомир Луцић

На основу решења Министарства културе Србије, бр. 413-00065/97-03 од 10.01.1997. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет који се плаћа по основу члана 32. став 1, тачка 12. Закона о акцизама и порезу на промет